

VINCAS RAMONAS - IMPRESIONISTINIS ROMANISTAS

Vincas Ramonas (Ramanauskas, gimęs 1905 m.), kaip pasakotojas, pasireiškė studentavimo metais Kauno universitete (1924-1928 m.). Tada jis apsakymais ir novelėmis spausdindavo *Lietuvos* dienraštyje, jo savaitiniame priede *Iliustruotoje Lietuvoje* ir *Židinio* žurnale. Tačiau pirmą savo apsakymų rinkinį vardu *Dailininkas Rauba* jaunas rašytojas išleido tik 1934 metais. (Ten buvo sudėti septyni kėliniai, parašyti 1927-1932 metų laikotarpyje). Tada buvo galima spėti, kad V. Ramonas labiau atsidavė dailiajai literatūrai, nes per šešerius metus (1928-1934) po universiteto baigimo bus apsipratęs su pedagoginiu darbu, kurį dirbo Marijonų klasikinėje gimnazijoje Marijampolėje. Tada taip pat buvo galima laukti, kad rašytojas greitai griebtų romano, nes vienas paskutiniųjų kėlinių, kurio vardu buvo pavadintas visas rinkinys *Dailininkas Rauba*, buvo jau stambus pasakojimas, apimęs daugiau nei 80 puslapių. Tačiau po savo pirmo rinkinio V. Ramonas ilgai tylėjo, tartum laukdamas, kol Lietuva ir patys rašytojai sukurtų dvi totalitaristines valstybes (Sovietų Sąjungos ir hitlerinės Vokietijos) mokslas¹, kuris siaubingai prasi-
veržė pasauliniu karu ir Lietuvos okupacijomis.

Ir iš tikrųjų šie šūrypai ir liūdnai vykęs pažadino rašytojų didesniems užmojams negu ligi tol, bent, romano kėrybai. Antai, vokiečių hitlerinės okupacijos metais (1943) Kauno dienrašio *Ateities* atkarpoje skaitytojai išvydo V. Ramono *Vieškelio dulkes raudoname saulėlydyje*. Tai buvo gana stambus romanas apie pirmą sovietinę okupaciją Lietuvoje.

---

¹ Tas mokslas prieš Pabaltijo valstybes ir Lenkiją buvo sutartas Maskvoje 1939 m. rugpjūčio 23 d. vadinamuoju Molotovo-Ribbentropo paktu, papildytu slaptais protokolais, pasirašytais 1939 m. rugpjūčio 23 d. ir 1939 m. rugsėjo 28 d.

ROMANAS «DULK S RAUDONAME SAUL LEIDY»

Nors š k rin autorius v liau perredagavo, išleisdamas knyga Chicagoje 1951 metais, ta iau jis iš esm s nebuvo pakeistas — jame pasiliko atvaizduoti sovietin s okupacijos pirmieji metai, arba, teisingiau, to užgrobito sukeltas politinis, psichinis, moralinis, ekonominis sukr timas viename Lietuvos provincijos mieste su artimiausiomis apylink mis, tikriausiai Marijampol je su artimiausiais kaimais. Tas 1940 metais prasid j s Lietuvos pavergimas, matyti, taip stipriai buvo sukr t s pat Ramon , kad jis nebepaj g savo sp dži bei min i sutalpinti nei didesniame apsakyme, nei platesn je apysakoje. Jam prireik tikro romano su visuomeniniu fonu, su svarbia problema, su b riu vairi veik j , kuriuos savo tirštomis ir slogiomis dulk mis apneš raudon j tank sovietin invazija Lietuv .

Kai *Dulki* romanas buvo spausdinamas *Ateities* dienraš io puslapiuose 1943 metais, skaitytojus labiau trauk neseniai (vos prieš dvejus metus) nušluotos sovietin s okupacijos prisimenami vair s faktai negu k rinio problema ir net negu jo veik jai, tarp kuri ryškiausias buvo namo savininkas, mokytojas Norkaitis. Kitaip sakant, tada skaitytoj d mes ypa trauk pirmojo bolševikme io viešosios aktualijos. Tuo tarpu nuo ano sukre ian io laikotarpio prab gus daugeliui met , kurie apdild bei aptemd ano nutolusio laiko sp džius, m s dien skaitytojui labiau išryšk jo *Dulki raudoname saul leidyje* problema, romano veik jai, jo fabula ir kompozicija.

Dabar matyti, kad tokie formaliniai romano elementai kaip fabula ir kompozicija V. Ramono buvo sukurti realistiškai ir klasiškai be joki naujovišk arba aptemdan i komplikacij . Juk *Dulk s raudoname saul leidy* prasid jo ankstyb vasaros ryt erškian iu triukšmu ir tirštomis dulk mis, rus tankams riedant N miest , ir baig si po met soviet -naci karo pradžia, vokie i l ktuv bomboms krintant t pat N miest . Tarp šit dviej karišk veiksm visus vykius rašytojas pasakojo ir vaizdavo iš eil s, chronologiškai, tik retkar iais viena antra pastraipa nukildamas praeit . Ir savo romano herojus Ramonas, lyg koks klasikin s tragedijos autorius, sukonce-ravo vien viet , apgyvendindamas juos Norkai i namuose, kuriuos kartais apsilanko kiti daugiau ar mažiau antraeiliai veik jai. Tuos Norkai i gyventojus bei j artimuosius suskirst dvi priešingas, tyliai kovojan ias grupes.

Vienos j priešakyje stovi sovietin s santvarkos bei ideologijos vietinis vykdytojas, komunistas Juozas Dagys, o antrosios grup s protagonistu V. Ramonas atvaizdavo Dagio pusbro , student Vinc

Žolyn , kuris, sovietin s invazijos sujaudintas, laikinai nutrauk studijas, kad, gav s menk tarnyb l knygyne, gal t atsid ti slaptai kovai prieš Lietuvos priešus — rus komunistus ir sovietin s santvarkos vykdytojus. Kai, iš Kauno pas savo d d Kubili atvyk s, Žolynas apsigyvena Norkai i namuose, kur kambar nuomoja Kubi lius, netrukus sovietinio «but suglaudavimo » pretekstu ten ger kambar taip pat sau gauna, arba j pasiskiria, vietini komunist kylanti « žvaigžd » Dagys. Netrukus paaišk ja, kad šitie du gimini ai, bet id jiniai ir politiniai priešininkai n ra abejingi vienai abiturientei, stambi apylink s kinink dukrai Bronei Gulbinaitei, kuri protarpiais apsilanko pas savo draug , Norkai i dukr Julij , taip pat abiturient . Šitaip id jiniai bei politiniai priešai, Dagys ir Žolynas tapo slaptais varžovais d l tos pa ios moters. Tai dviej pusbroli viešai korektiškus santykius slaptai prikrov emocin s tamos.

Kadangi Dagys tar Žolyn , simpatizuojant Gulbinaitei, jis sigeid savo pusbroli sekti dien ir nakt pavydo ir politiniais motyvais. Tod l, bolševikams uždarius kal jim Žolyno d d Kubili , šio kambaryje Dagys tuojau apgyvendino savo netikr (ne vienos motinos) seser Veronik . Ši maloni laisvo elgesio mergina ne tik tur jo sekti Žolyn , net ir suvilioti j seksuališkai, besipiršdama žmonas, kad šitaip t student atitraukt nuo Bron s Bron s Gulbinait s. Ta iau šitoks Dagio planas tepasisek tik iš dalies. Žolynas iš tikr j susidraugavo su Veronika, bet tik racionaliai pragmatiškai, nes per j kartais gal jo gauti toki žini , kokios tebuvo prieinamos komunistams ir reikalingos tautiniam lietuvi pasipriešinimui. Savo draugystei su Veronika rodyti jis por kart su ja pasirod gatv je, neuidamas su ja kin . D l šitokios studento Žolyno draugyst s Gulbinait m tarti, kad jis jau yra patek s anos lengvo elgesio merginos priklausomyb . Tod l ji prad jo jam rodyti savo priešiškom . Ta iau, kad ir palaikydama gerus santykius su Dagiu, jo avans auka ji netapo. Po kiek laiko Žolyno painformuotas, Bron s brolis Gulbinas išaiškino seseriai, kad jai patikusio studento draugyst su Veronika nereiškia joki nešvari santyki , arba neištikimyb s Bronei, bet reikalinga tautinei rezistencijai, kurioje šiek tiek dalyvavo ir pati Bron . Tada ji atleido Žolynui, užmiršdama savo r styb bei papasakodama jam, kokius avansus jai rod Dagys. Bet šis, pasteb j s Bron s ir Žolyno susitaikinim , ryžosi baigti savo «meil s lig », atkeršydamas komunistiškai, t. y. duodamas sovietinei politinei policijai (NKVD) Bron Gulbinait ir Vinc Žolyn kaip lietuvi pasipriešinimo dalyvius. Tuo tarpu Žolynas taip pat pasiryžo veikti radikaliai, nes, tur b t, prisimin ankstesnius savo pusbrolio žodžius: «Jei ta r tos šakel nepalinks jojo pus ... ryt v jelio pu iama

— kv puoti bus sunku, žem bus juoda »². Numatydamas, kad jis bus nakt areštuotas, Žolynas apsisprend t pat nakt savo pusbrolo nužudyti. J pasek s iki miesto pakraš io, kur Dagys už jo pas toki blogos reputacijos Nin , ir sulauk s iš jos gr žtant savo pusbrolo Žolynas užmuš šerdesu galv , o pats, kad jo nesuimt NKVD, išvyko iš miesto Gulbin vienkiem . Ten Bron s slepiamas ir jos pamaitinamas Žolynas dien ir nakt praleido jau išaugusiuose rugiuose, medituodamas apie Lietuvos sunki dal . Bet kit ryt besislaps tant pab gl pabudino sprogimai bomb , kurias ties miestu m t vokie i l ktuvai. Šitaip buvo prasid j s dviej s junginink — saviet -naci karas, o rus kariuomen netvarkingai jau b go iš Lietuvos. Šitokiose aplinkyb se Žolynas prisipažino Bronei, kad jis nužud Dag .

Iš ia atpasakotos *Dulki raudoname saul leidyje* fabulos matyti, kad ji visai nesud tinga. Kiek ji lie ia du priešininkus protagonistus, Žolyn ir Dag , ta fabula susiklosto iš tampos ir psichini svyravim . Paaišk jus, kad jiedu yra varžovai d l tos pa ios moters, pasirod tik psichin tampa, kuri par jo nuo Bron s tikro ar tik tariamo art jimo bei tol jimo prie vieno arba antro pusbrolio — varžovo. Išskyrus žvilgsnius, susitikimus, pokalbius, užuominas ir prisipažinimus, kurie atskleidžia tampos svyravimus, per vis roman ne vyko joki veism , kei ian i trikampių sujungt veik j stov , lyg anie svyravimai vykt pranc z klasikine tragedijoje, sakysim, J. Racine *Andromachėje*, kur vaizduojama meil s ir pavydo tampa su svyravimais. Kai vienas protagonist pasiryžta tampa išspr sti veiksmu savo naudai, vyksta katastrofa, užbaigianti roman .

Ta iau šitokia nesud tinga fabula nereiškia, kad *Dulk se raudoname saul leidyje* neb t regim fakt ir veiksmo apskritai. J V. Ramonas pripasakojo aps iai, tik jie nedaug teturi takos meil s bei pavydo temai, kuri atskleid ia papasakota romano fabula. Ši tarnauja savotiškais r mais vykiams, kuriais rašytojas piešia savo k rinio veik jus, arba nurodo sovietin s okupacijos problem Lietuvoje. Šitai okupacijai priminti ir jos visuotiniam daugeriopam sukur timui charakterizuoti rašytojas iš tikr j dav daug b ding fakt . Roman rašant 1942 metais, jie atrod autoriui gal net reikšmingesni už veik j sukurtos tampos svyravimus k rinio fabuloje. Nors po trisdešimt met ano meto faktai šiek tiek apibluko, ta iau kaip istoriniai, vaizdžiais žodžiais nupiešti liudijimai, jie n ra nustoj reikšm s. Kas nori ar nor s išvysti, kaip sovietin okupacija Lietuvoje

² Vincas Ramonas, *Dulk s raudoname saul leidyje*; Chicaga 1951, 127 psl.

pirmą kartą atsispindėjo lietuvių literatūros rosyje, tas neturėjo kitos išeities, kaip skaityti *Dulkės raudoname saulė leidy*, nes tai yra romanas apie rusiško komunizmo prievartinį vedimą Lietuvoje.

Tai pareigoja ir literatūros kritikų suminti svarbesnius to okupacinio gyvenimo faktus, atsispindėjusius minėtame romane. Pirmiausia pats Lietuvos užimimo pradžia vaizduojama: tarp debesų dulkių rusų tankų triukšmingas riedėjimas miestų ir žydėjančių jaunuomenės džiaugsmingi šauksmai su gylėmis « nenugalimajai raudonajai armijai ». Tai sukelia vieną lietuvių gilų ir pesimistų savo valstybės likimu ir savo asmeniniais ateities netikrumu, dėl kurio kiti puola krautuves nusipirkti geresniems, kad ir nereikalingiems, prekėms, o trečiuose daugiau proletarinės kilmės piliečiuose uždega pavydo, keršto, pralobimo ir nežabotos valdžios geismus. Dėl to sklinda demagoginiai šūkiai, komunistinis pagrindis išsineša viešumai, pradeda patylom kontroliuoti policiją, kuri ima namuose glaudinti gyventojus, iš jų rekvizuodama kambarius arba išstisus butus, reikalingus rusų karininkams ir enkavedistų šeimoms bei naujai iškylantiems komunistinės valdžios pareigūnams tokiems, kaip kurpiusis nus Juozas Dagys, kuris ypač džiaugiasi, kad nebereikės bijoti nuodėmės.

Netrukus prasideda Lietuvos kariuomenės naikinimas. Raitelių pulkas, stovįs mieste, norima tylomis anksti rytą išvesti nežinoma kryptimi. Tačiau miesto gyventojai vis tiek tai sužino ir atsisveikinti jį susirenka minia. Tokiu būdu Lietuvos kariuomenės išlydimi su gylėmis ir ašaromis. Nestingama patriotinė šūkių, kurių autoriai, šnipai, netrukus atsiduria kalėjime. Tuo tarpu kaimuose paskubomis buvo vykdoma « žemės reforma » — kininkams naudojimui tepaliekami nacionalizuotos žemės 30 hektarų, o gabalai viršum šitos normos išdalinami sklypais kumeilams ir kitiems kininkams samdiniams. Nauji mokslo metai gimnazijoje pagal komunistinius potvarkius pradedami mokinių ir mokytojų eisena bei mitingu, kuriame moksleiviai labai nenoriai neša rusų komunistinių vadų plakatus portretus. Mokiniai, kurie po mitingo tuos plakatus pametė patvoryje, naktį areštuojami. Tai pažadina kituose moksleiviuose norą priešintis komunistinei ideologijai ir prieš jos skleidėjus veikti slapta juo labiau, kad tarp miesto gyventojų anksčiau buvo patylom kalbama, kad sovietų atneštas Lietuvos komunizmas tarsi tik rusiško imperializmo forma.

Savo romane parodo rašytojas taip pat, kaip sovietiniai kariškiai iš Rusijos atgabentus suskurdusios žmonos būriais puldavo krautuves pirkti joms rezervuotą prekių, kurių nebeparduodavo vietos gyventojams. Jis pavaizdavo savo *Dulkėse* ir rusų karininkus, kurie užėmė lietuvių valgyklas pasmaguriant, bet nemokėdavo, kaip sudoroti su retesniais valgiais; pavyzdžiui, užsakė ir gavė vėžių porciją,

triukšmingai pareikalavavo peili ir šaku i , kaip eilinei m sai valgyti. Tai vaizdelis pašiepti sovietini rus kult rai, nes, užpl d Lietuv , jie m girtis sava kult ra bei jos mokyti lietuvius. Pašiep V. Ramonas ir sovietin s propagandos mel , kuris piktino lietuvius, kai jie sužinojo, kad ant vagon dur su Ukrainos arb zais buvo užrašai: «Badaujan iai Lietuvai», nors jos kaimai ir miestai dar tur jo tiek maisto, kad lengvai maitino okupacin sovietin kariuomen . *Dulk se raudoname saul leidy* nebuvo užmiršti n komunist sekliai su provokatoriais. Šitokios r šies pareigas eina Dagio t vas kurpius, kuris su apsilankiusiais klientais tuoj užveda provokacines kalbas apie pablog jus gyvenim ir sovietin s santvarkos ydas, kad neigiamai pasisakiusius asmenis paskiau duot sovietinei politinei policijai (NKVD). Už šitokius pasitarnavimus komunistams senis Dagys gavo suvalstybintame mal ne direktoriaus viet ir geguž s 1-osios švent s proga jo tos mon s darbinink priešakyje.

Kapitalin s reikšm s romane turi nam nacionalizacija. Kadangi Norkai i namas, kuriame gyveno Dagys ir Žolynas, tur jo naudingo grind ploto keliais kvadratiniais metrais daugiau, negu leido komunist nustatytos normos, ta nuosavyb tur jo b ti konfiskuota. Kuo šitokios b dos apsiginti ieškodamas protekcijos, Norkaitis paragino savo dukter pafliртуoti su j gyventoju, galinguoju komunistin s valdžios žmogum Juozu Dagiu. Sentimentalioji Julija t v patarimo paklaus . Šitaip per komunisto protekcij išgelb jo t v turt , bet pati nuslydo iki Dagio guolio, kur tapo n š ia.

Primindamas komunist vedam Lietuvoje vairi vieš ir slapt kontrol , V. Ramonas savo romane neužmiršo nei knygyn suvalstybinimo, nei laisv s laikais išleist patriotini bei religini knyg naikinimo, nei nauj komunistini vadov li vedimo, nei mokykl program sumarksistinio, nei mokytoj sekimo, nei sudarymo juod j s raš , kur patekdavo vadinamieji liaudies priešai, kitaip tariant, kuo nors bolševikams nepatik asmens, kuri žymi dalis sudar kontingent pirmosioms šeim deportacijoms Sibir . Tos naktin s nekalt žmoni medžiokl s, kurios vyko Lietuvoje 1941 m. birželio m n. 14-18 dienomis, buvo toks siaubingas komunizmo nusikaltimas humanizmui, kad prieš j morališkai sukilo visi humanistiškai ir krikš ioniška nusiteik lietuvi sluoksniai. Iš j po keli dien , vokie i -soviet karo pradžioje (1941.YI.22-25) ir susidar ginkluot partizan gretos, kurios naikino beb gan ios «nenugalimosios» raudonosios armijos b rius.

Ta iau min tas pirm sias lietuvi deportacijas V. Ramonas savo *Dulk se raudoname saul leidy* pavaizdavo daugiau trumpais priminimais — lyriniais br kšniais negu plaiais dramatiniais vaizdais, atitinkaniais tremiam j pergyvenimus. Trij romano puslapi

šitokiam kapitaliniam sovietin s okupacijos nusikaltimui prieš žmoniškum pavaizduoti atrodo per mažą. Nors, antra vertus, prislgtai t dien gedulo nuotaikai atskleisti rašytojas parinko pakankamai sugestyvi brkšni . Antai, Žolyno kambario kaimyno, gimnazijos inspektoriaus Vaišnio deportacij V. Ramonas tepavaizdavo tik dviem sakiniiais : « Kai vyrai lipo vagon , vienas atsigr ž — Žolynas pažino Vaišn . Kilstel jo rank virš Vaišnys, bet neištar n žodžio »³. T a i u a n a s r a n k o s k i l s t e l j i m a s a b s o l i u i o j e t y l o j e j u k g e r a i s u g e s t i o n u o j a b e v i l i r e z i g n a c i j p r i e š n e n u g a l i m s a v i v a l i , k a i p p r i e š m i r t . A r b a š t a i k i t i d e p o r t u o j a m m o t e r i r v a i k a t s i - s v e i k i n i m o s u t v y n e b r k š n i a i :

« Iš užkalt vagon pro plyšius išsikišo kelios rankos. Jos jud jo, jos mosavo. Atrod , kad jos nori už ko užsigriebti. Pro plyšius buvo matyti tik žiban ios akys. Raudonarmietis riktel jo, rankos pasisl p , bet viena ranka neklaus — vis mosavo. Pagaliau ir ji, lyg pailsusi, nusviro. Ploni pirštai sikabino lentos krašt , ir ilgai ilgai visi juos ži r jo. Kokia skaudi tylą ! Net vyturio iulb jimas toj tyloj buvo pilnas ašar »⁴.

Šituo graudžiu lyriniu sakiniu V. Ramonas užbaig sovietini deportacij eskiz . Plataus šito nusikaltimo prieš žmogiškum paveiksl o rašytojas nesim tapyti, tur b t, d l dviej motyv . Viena, dideliu paveikslu jis, gal b t, bijojo susprogdinti paprastut romano fabul . Antra, didelio deportacij epizodo rašytojas tikriausiai netap d l savo pasirinkto vaizdavimo b do — vaizduoti pirmiausia tik tai, kas patenka romano svarbi j veik j s mon . Kadangi Žolynas nebuvo komunist deportuojamas, jis tik iš šalies tegal jo steb ti didžiojo nusikaltimo mažus vaizdelius, žadinan ius beviltišk , beveik kapini li des su ištikimybe tremiamiems tautie iams: «Aš tos rankos neužmiršiu amžinai!»⁵.

Šituo Žolyno sakiniu apie deportacijas V. Ramonas užbaigia *Dulk se raudoname saul leidy* priminim ir vaizdavim fakt , charaktering pirmajai sovietinei okupacijai, nes penkiasdešimt paskutini j savo romano puslapi rašytojas pirmiausia paskyr protagonist (Žolyno, Dagio bei j partneri) pergyvenimams, užbaigiantiems veikalo fabul . Bet deportuojam moter ir vaik lyriniais brkšniais lyg d damas daugtašk po sovietin s tikrov s stambesniais faktais Lietuvoje, rašytojas taip pat pažadina skaitytojuose klaus-

³ Ten pat, 337 psl.

⁴ Ten pat.

⁵ Ten pat.

mus : Kas tai yra per hibridas tasai sovietinis komunizmas, kuris teorijoje žada žmonėms laisvę, išvaduodamas juos iš susvetimėjimo, t. y. ketindamas juose atstatyti tikrą žmogų, bet kuris praktikoje naikina asmenis prievartingai savivali, nesigaildamas net vaikų? Ar sovietinės formos komunizmas nėra humanizmo išniekinimas zoologinės prievartos veiksmais, nors komunistai ir skelbiasi esantys tikrieji humanistai? Ar nėra melas sovietiniam santvarkai vadinti socialistine-komunistine? Ar nebūtė teisingiau ją vadinti totalitarine-imperialistine, nes ji pateisina ir galina didelį valstybės pasigrobį vergijon mažą tautą, naudojantis priemonėmis (pavyzdžiui, masinėmis deportacijomis), vedančiomis prie tos mažos tautos sunaikinimo! Ar Sovietų Rusijos vykdyta Lietuvos ir kitų Pabaltijo valstybių aneksija neprieštarauja pačiam Leninui, kuris, tapęs Komisarų tarybos pirmininku Rusijoje 1918 m., skelbė, kad « mažos ir silpnos tautos jungimas didelė ar stipri valstybė yra aneksija ir pavergimas »?

Prie kitų negu deportacijos epizodų sustojus romane, be abejo kyla smulkesni (ne tokie principiniai) klausimai, kurie liečia pačią sovietinės okupacijos problemą Lietuvoje, nes tai yra *Dulki raudoname saulėlydy* centrinė problema. V. Ramonas ne tik savo romano vairiaisiais faktais ją primena; jis dar leidžia savo kūriniui pasibroliams Dagiui ir Žolynui tarpusavyje ją svarstyti specialiai, bent, kiek ateistinis komunizmas yra suderinamas su žmogiška ja prigimtimi.

Romano autorius drauge su Vincu Žolynu mano, kad žmonėms prigimtyje glūdi du pradai, du dvasiniai polinkiai priešingi komunizmui, tai tikėjimas ir meilė. Komunistui Dagiui didžiausia rėptelė kelia meilė. Dėl jos jis abejoja ir kenčia, nes komunistai apskritai meilės nepripažįsta. « Meilė yra išbraukta iš mūsų žodyno, — sako Dagsys. Vietoj jos rašyta neapykanta. Meilė silpnina žmogų »⁶. Tai suprąsdamas teoriškai, tas komunistas vis dėlto negali nugalėti savyje meilės polinkio, nes prieš por metus, tarnaudamas samdiniu pas «buožes» (kininkus), jis simylėjo jaunu dukrą. Skaitytojas supranta, kad ja buvo moksleivė Bronė Gulbinaitė, nors Dagsys ir neištaria jos vardo. Jis tik tvirtina neva draugo vardu, kad «niekuomet jis negali užmiršti vienos ... vienintelės ir nepasiekiamos [...] visuomet su tuo pačiu auksiniu kryželiu ant kaklo »⁷. Dėl jos net «jis liovsis įs pas tas... skersgatviuose». Besvajodamas apie an

⁶ Ten pat, 112 psl.

⁷ Ten pat, 120 psl.

nepasiekiam j , jis kartais tampa beveik poetu. Tada jam nor t si, kad jis ir ji « b tume du ramos lašeliai ant geltono r tos žiedo »⁸.

Bet šitoks pakilus, nors ir slaptas, jausmas «buoži » tikin iai dukteriai yra neleistinas komunistui. Tod l Dagys nor t , kad komunistams pavykt kaip nors peraukl ti žmones, panaikinti «netvark pa ioj gamtoj »⁹. O jeigu ir nevisai peraukl ti, tai bent pasiekti to, « kad meil b t tokia paprasta, kaip vanduo. Ištroškai — atsig rei. Bet žmogus toks keistas padaras, kad ... šulinys ia pat, o jis eina dešimt, dvidešimt kilometr »^{10 11} Tod l Dagys yra priverstas konstatuoti, kad «meil s supratimas reformuoti yra daug sunkiau, negu išmušti Diev iš galvos »¹¹.

Jo pusbrolis Žolynas mano, kad meil s ir tik jimo pradai žmoguje nesugriaunami, nes j ne manoma pakeisti. «J s “ mokslas ”, — sako Žolynas Dagiui, — nor jo užmušti jame meil ir tik jim ... Kas liko ? Tuštuma»¹². Bet sielos tuštuma kelia beprasmyb s baim , kuri žmogui sunku pakelti. Nuo jos b gdamas, jis gali savyje nejuiomis žiebt meil s prad , nes «kiekvienas žmogus, — taria Žolynas, — turi savy — pasakysiu dr siai — meil s ugn [...] Gal visai mažyt ta žarij l , bet vis tiek jos užteks dideliu gaisru sukurti »¹³. T žmogaus dvasin prad ir polink myl ti V. Ramonas kit kart vaizduoja kaip vyšnios žied , balt , tyr ir kvap , kuris prasiškleidžia net netikin io vyriškio širdyje su švelniu, nors ir erotiniu polinkiu jai, kada jam pasirodo, kad «visas pasaulis sukurtas tik jai! Ir kaip jis pamils tada š pasaul , šit žem . Kokia graži jam bus šita žem . Ir visus myl s jisai, ir visiems atleis. O tai d l to, kad jis nori b ti vienu ramos lašeliu kartu su ja. Jis ir gyventi nor s, o mirti nebijos ! Ir štai šitas jausmas — jai ir žemei — jau ne materija. Ir štai jis jau ar iau prie vart . Gal vien sekund jis tai pajus [...] bet gr delis jau bus mestas prisik limo dirv »¹⁴.

Šitaip net erotin meil galinti ateist priversti prie tik jimo vart . Bet su juo gali atsitikti dar nuostabesni dalyk .

« Kai jis širdimi išgirs žvaigždyn kalb ir net bals anapus žvaigždyn , pasijus menkutis, bet vis d lto nor s t bals gird ti amžinai — jis jau bus pa iuose vartuose. O jis išgirs t bals iš anapus

⁸ Ten pat, 121 psl.

⁹ Ten pat, 113 psl.

¹⁰ Ten pat, 119 psl.

¹¹ Ten pat, 118 psl.

¹² Ten pat, 131 psl.

¹³ Ten pat, 123 psl.

¹⁴ Ten pat, 129 psl.

žvaigždyn , nes jau nori b ti vienu rasos lašeliu ir nor s — nor s ! — neišnykti amžinai. Gal išdidumas, gal “ mokslas ” neleis jam prisipažinti ir to balso pavadinti tikroju vardu, bet vis tiek jis jau bus atsisuk s t , kas ne materija [...] veidu jis vis tiek bus in J »¹⁵.

Tiesa, kad moteris gali nuvesti vyr dang ir pragar . Ta iau Žolynui atrodo, kad ji jautresn dangui d l meil s, nes moteriškumas «yra meil ir pasiaukojimas ir amžina kova su mirtimi»¹⁶. Ta iau tik jim pabudina ne vien moteris, bet taip pat didel kan ia, ašaros, kraujas. Kai žmoguje žybtel s «trumpas, bet baisus kaip žaibas, noras neišnykti amžinai»¹⁷, jis klaiki nakt gali sušukti: Dieve ! Bet kai jis « garsiai sušuks ‘ Dieve ! ’ grius visi Kremliai »¹⁸. Kitaip sakant, kai žmon s nebebijos savo religijos reikšti viešai, tada ateis komunizmo pabaiga. Žolynas sitikin s, kad kompartijos vadai tai nujau ia. « Mes dar sulauksim, — sako jis, — kad Kremlius sakys skaityti Kristaus evangelij , tik, žinoma, ‘ pataisyt ’¹⁹.

Suprantama, V. Ramonas savo romane nepaj gia parodyti, kaip grius ta antibumaniška sistema, kuri vadinasi sovietiniu komunizmu. Bet jis gali parodyti ir tai atlieka vaizduodamas, kaip ž va pavienis komunistas, nurodydamas simboliškai komunizmo žlugim . Tuo pranašingu simboliu *Dulk se raudoname saul leidy* rašytojas nupieš Juoz Dag . Jis tur jo atsisakyti meil s Bronei Gulbinaitei, tai tikin iai mergaitei, kuri jis buvo pamil s prieš por met . Ta iau šito atlikti Dagys ilgai ne steng : jame vis tebebuvo gyvas tylus sielos balsas, kuris prieš por met sušnibžd jo : «Prieik ir pabu iuok jos suknel s kraštel ». Jis taip pat prisimin t bals jam, samdiniui, sekmadien liepiant: « Prieik ir pabu iuok t maldaknyg , kuri ji laiko savo rankoj »²⁰. Nenugal jo Dagys šito savo balso, n tap s galingu kompartijos uždavini vykdytoju. Ieškodamas b d , kaip siteikti tai «buržuj dukrai», jis išmeld iš Bron s net auksin kryžel nuo jos kaklo ir užtikrino, kad ji nenukent s nuo so vietini represij . Kai visu tuo mergait s sau nelaim jo, bet sitikino, kad ji palinko Žolyn , Dagys ryžosi veikti komunistiškai, atiduodamas j ir savo pusbroli policijos represijoms. Ta iau Žolynas tam užb go už aki , nužudydamas Dag . Šitaip šio komunisto mirties netiesiogin priežastis buvo nenugal tas meil s jausmas, kuris jam

¹⁵ Ten pat, 129 psl.

¹⁶ Ten pat, 130 psl.

¹⁷ Ten pat, 117 psl.

¹⁸ Ten pat, 118 psl.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Ten pat, 127 psl.

diktavo humaniškus kompromisus, nesuderinamus su zoologiniais komunizmo principais. Taigi Dagio žuvimo procesas gal gale tapo simboliu komunizmo ateiai, nes meil s nei koncentracijos stovykl uždaryti, nei jos sušaudyti komunistams nepavyks.

Dagio mirtimi lietuvis skaitytojas tikriausiai b na patenkintas, nes šis vyras juk tarnavo okupant prievartos veiksams prieš savo nekaltus tautieius. Taiau kritikas gali b ti patenkintas Dagiu d l to, kad *Dulk se raudoname saul leidy* jis pasirodo gyvu dramatišku veik ju. Kai nuo to momento atsiskleidžia, papasakodamas neva savo draugo meil vienai tikin iai mergaitei, galima jausti, kad Dagys, šis gražus, inteligentiškas, kad ir nedidelio mokslo, impulsyvus vyras, svyruoja ir tyliai ken ia, nor damas laim ti Gulbinait s palankum , nors ši jam buvo pasakiusi, kad netek sianti už netikin io. Jis taip pat nusiskund , kad d l mylimos mergait s jis kartais nakt neužmieg s : « Sukandi dantis, užsimerki, pakiši galva po pagalve, o tos akys vis tiek tave ži ri »²¹. Savo vidin tamp tas komunistas prisipažino pa iai Gulbinaitei tardamas : « Drauge Brone, yra toki dalyk , kurie neklauso joki statym »²², o pats sau aiškino, kad « meil tai sveiko žmogaus liga »²³. Ši skausminga tampa bei svyravimas d l meil s ir padaro Dag gyv veik j .

Šituo atžvilgiu kykla abejoni d l jo pusbrolio ir varžovo Vinco Žolyno. Jame psichin dinamik sunkiau pasteb ti. Jis tik prisiveria suvaidinti atid draug Dagio seseriai Veronikai, bet ilg laik beveik nesir pina Brone Gulbinaite, su kuria buvo užmezg s šilt meiling draugyst . Tik sužinoj s, kad ši mergait kartais užaina pas Dag , parodydama aišk šaltum Žolynui, šis rim iau susigriaudžia, bet pats nesima joki konkre i žingsni jos palankumui susigr žinti. Kaip patriotas Žolynas sakosi išsižad t net savo sielos nemarumo, kad tik gal t pražudyti lietuvi tautos priešus ; taiau kaip rezistentas jis atrodo gana pasyvus. Be poros nežymi veiksmai savo darboviet je (knygyne), be kontakt su moksleiviais, vieno agitacinio lapelio išleidimo šapirografu ir kinink Leleši sp jimo d l numatyto j kyje kolchozo, Žolynas joki efektyvesni veiksmai neatlieka iki to momento, kol nužudo Dag .

Tiesa, kad pirmosios sovietin s okupacijos metais Lietuvoje rezistencinis veikimas buvo nežymus d l neprast pavoj bei praktikos stokos. Taiau *Dulki raudoname saul leidy* autoriui niekas nedraud sivaizduoti ir pavaizduoti Žolyn neram , nepaj giant nus d ti namuose. Kod l, sakysime, rezistenciniams kontaktams

²¹ Ten pat, 316 psl.

²² Ten pat, 371 psl.

²³ Ten pat, 317 psl.

užmegzti su karininkais tas studentas nenuvažiavo Vilni, o «lauk», kol pažstamas karininkas Gerulaitis atvyks pas jį? Kodėl Žolynas n kartą nenuvyko Kaun, kur formavosi tautinės rezistencijos branduoliai nemenkesni negu Vilniuje? Juk Kaune Žolynas turėjo pažstamą, nes prieš kelis mėnesius jis ten buvo studentas. Taigi Kaune jis būtų galįs bent mėginti sužinoti apie likimą savo gerojo dėdės Kubiliaus, kur bolševikai buvo uždarę kalėjimą už patriotinį jausmų garsų pareiškimą. Tačiau apie savo kalintą dėdę Žolynas tesiteiravo tik Dagio sesers Veronikos. Suprantama, kad ši geros širdies su komunistais bendraujanti mergina jam nieko negalėjo pasakyti nepadėdama. Šituo tas rezistentas ir pasitenkina tartum norėdamas, kad daugiau jam laiko liktų savo kambaryje tysoti ant lovos, arba pasigerti dėl susigraužimo. Pagaliau kyla klausimas, kodėl rezistentas Žolynas n kartą nemėgino pasikalbėti su vienu raudonosios armijos karininku, kuriuos jis kartais matydavo valgykloje. Iš jo bent būtų išgirdęs oficialią nuomonę, kad po metų antrą raudonoji armija atversianti Berlyno vartus. Ar šitoks žingsnis nebūtų buvęs reikalingas rezistentui?

Žolynas tapo neplašios psichikos veikėju greičiausiai todėl, kad jis nepajėgė pakankamai atsiplėšti nuo paties autoriaus asmens. Sakysime, rašydamas *Dulkes raudoname saulėleidy* 1942 metais, V. Ramonas jau gerai žinojo, kad NKVD kalinto asmens likimui nieko nebūtų galima padėti, net prašant pagalbos kokio nors Lietuvos TSR liaudies komisaro, gyvenančio Kaune, nes NKVD nebeatverdavo duris jokiam savo politiniam kaliniui. Bet gi Žolynas tik po kelių okupacijos mėnesių galėjo to viso nežinoti — net nenumanyti, kad NKVD eilinio karininko valia buvo galingsesnė už kažin kokį ten LTSR liaudies komisarą. Šitokios tikrovės atskleidimas romane būtų gerai pasitarnavęs tiek komunizmo diktatūrai, tiek «LTSR vyriausybei» negaliai parodyti, o jaunam rezistentui būtų suteikęs puikią progą pafilosofuoti apie sovietinę sistemą.

Tačiau už Žolyno ir Dagio atvaizdus romane *Dulkes raudoname saulėleidy* žymiai spalvingesnis atrodo Jurgis Norkaitis. Nors jis stovi kartinio fabulos beveik paraštėje, tačiau savo tamsios ir mįslingos asmenybės bruožais atrodo toks reikšmingas, kad tarp personažų užima centrines vietas. Tokiu jis tapo todėl, kad jo namai yra beveik svarbiesiems protagonistams, kurių veiksmams kartais paliecia Norkaitis ir jo šeimos narius. Ši vienuoliškos gimnazijos mokytojų, pasistaičius namų iš savo algos santaupų bei paskolų, rašytojas pirmiausia charakterizuoja kaip praktikuojantį kataliką, kuris su šeima lanko bažnyčią, palaiko santykius

su kunigais, vienuolyno bažnyiai (tiesa, per apsiskai iavim) yra nupirk s net miši taur, turi užsakyt viet bažny ios s dyn se, yra skait s Šventraš io Nauj j Testament, kelet jo posaki yra išmok s atmintinai, bet šis krikš ionis n ra atlik s (bent skaitytojas to nemato) n vieno artimo meil s darbelio.

Savo sen pusiau paraližuot motin Norkaitis laik apgyvendint namo r syje, nes tos senut s nem gusi marti, Elena Norkaitien. Jos ir jos vyro artimo meil buvo užsmaugusi gobši savi-meil. Antai, Norkaitis buvo toks smulkmenišk as savanaudis, kad net virtuv je kontroliuodavo savo tarnait, ar ji grietin s liku ius iš indo išplauna sriubai pabaltinti. Jis nevengdavo n toki savanaudišk sukt veiksm, kurie siek kriminalo (jis slaptai atsi m savo duotus vekselius amerikie iui Kubiliui, kai š Norkai i gyventoj areštavo komunistai). Norkai i gobšum dar buvo papuoš s aiškus oportunistas. Pavyzdžiui, vos tik miest buvo ried j raudonieji tankai, min ti nam savininkai jau buvo susir pin nuimti nuo savo salono sien Lietuvos vyt, prezidento Smetonos ir Kristaus paveikslus, planuodami ši vietoje iškabinti komunistinius ženklus : girdi, tautinius ir religinius jausmus galima nešioti širdyje, j nedemonstruojant. Arba v l : už jus apsilankyti paž stam kunig Norkaitis labai mandagiai papraš ateityje j namus nebesilankyti, nes kunigo vengį s d l bolševik saugumo sumetimais. Bet, kai gr s pavojus kad jo namas bus nacionalizuotas, Norkaitis prad jo pataikauti Dagiui, net versdamas savo dukter Julij pafirtuoti su tuo komunistu. Ir š kart manebras pasisek : turtas buvo išgelb tas. Bet kart prie t v išbu iuota Julija, v liau pati pasidav Dagio užgaidoms lov. To neatsp damas ir manydamas, kad jo sentimentalioji dukra yra simyl jusi « niekš » Žolyn, Norkaitis prieš j (d l dukters sielos išganymo) grieb si šmeižt ir šantažo, kad tik jis išsikelt Kaun, o dukters ranka atitekt pagyvenusiam gydytojui, nors ir prastos reputacijos vyru.

Taigi Jurgiui Norkai iui nesvetimas nei suk iavimas, nei oportunistas, nei šmeižtas, nei šantažas, nei šeiminis despotizmas, jeigu tik jie padeda kaupiti turt, nors sovietin je santvarkoje jis kabo ant plauko. Ta iau d l ia sumin t tamsi savybi Norkaitis rašytojui netapo karikat rin schema — nei m s laik harpagonu-šykštuoliu, nei religiniu veidmainiu-tartiufu. Jis pasiliko gyvu žmogumi, kuris nori « kiek galima daugiau pasiimti iš šios žem s ir visuomet laiku nusilenkti Viešpa iui Dievui»²⁴. Tai

²⁴ Ten pat, 347 psl.

fariziejiškas žmogus ir drauge smulkmenišką, gudrus ir gobšus mies ionis. Už tai Žolynas j vadina dulke, kuri netinka niekam. Ta iau «dulk» — Norkaitis yra V. Ramono didelis meninis laim jimas : kad ir suteikdamas jam nemažai neigiam bruož , rašytojas jame suk r gyv veik j , kuris slepia savy žmogišk m sl .

Tris jau nagrin tus pagrindinius romano *Dulki raudoname saul leidy* veik jus papildo trys merginos — Bron , Veronika ir Julija. Jos n ra taip pla iai nupieštos kaip Norkaitis, ta iau jos neabejotinai gyvos. Idealiausia j — Bron Gulbinait , d l kurios tyliai varžosi, kaip jau min ta, du pusbroliai Dagys ir Žolynas. Tai graži, protinga, religinga ir dr si mergait , bet be dideli užmoj ir neišdidi. Pasity iodama iš jos, Veronika vadina Bron davatk le. « Tu nor si j pabu iuot, — sako ji Žolynui, — o ji lieps tau persižegnot»²⁵. D l sav s gerbimo ir skaistumo Bron kaip tik brangi Žolynui. Komunistams vykdant šeim deportacijas, grimzdamas nevilt , Žolynas tegalvoja apie Bron , nes ši m lynak ir geltonkas mergait jam atrodo kaip Lietuvos simbolis, kaip sunaikinimo gr sm je atsid rusios t vyn s personifikacija.

Kaip priešingyb Bronei *Dulki* romane pasirodo Dagio sesuo Veronika. Ši blogos reputacijos mergina, brolio pristatyta Žolynui sekti ir jam suvylioti, atsiskleidžia kaip geros širdies moteris, kuri steng si buvus student suprasti ir jam vairiai pad ti. Tod l ji greit nusipelno skaitytojo supratimo ir užuojautos, ypa kai jis girdi Veronikos skund Žolynui : « Tu nežinai, koks tu man brangus, bernuž li. Aš d l tav s vis amži tik bulves su druska valgy iau, bet ... tu man s neveši »²⁶. Šitokie Veronikos posakiai atskleidžia jos sielos dramatin stov , kuris suteikia jos perso-
nažui gyvyb s.

Ta iau už Veronik dramatiškesn — Norkai i Julija. Tai tarp sentimentali roman motinos išauginta mergait , kuri negali sav s sivaizduoti ne simyl jusios. Tod l, Norkai i namuose apsigyvenus Žolynui, Julija tuojau jam prad jo rodyti meilišk ženkl ir kent jo, kai šis pasirod jai abejingas. T v dirbtinai stumiamą prie Dagio, ji pradžioje gyn si. Paskui, atsidavusi komunisto seksualiniam geidžiui, Julija sukilo prieš savo t v fariziejiškum ir gobšum tardama :

« Aš noriu gyventi, kaip man širdis liepia. Kas man tie varp gar-
sai, kai j s ia skambinat variokais ? Ar aš galiu nešt altoriui g les,

²⁵ Ten pat, 340 psl.

²⁶ Ten pat, 343 psl.

jeigu jos nuskintos svetimame sode ? [...] Aš nueisiu bažny i , kai nor siu pad koti Jam, kai nor siu ko prašyti, verkti ir maldauti, bet nueisiu be botago [...] Aš pasiklydau pelk je, bet namo negr šiu [...] Ir dar — j s sužinosit, koks brangus šitas namas »²⁷.

(Šitaip tardama, Julija turi galvoje savo mergyst s praradim su Dagiu).

Girdint nelaimingos Julijos Norkaityt s maištingus žodžius, kurie atskleidžia jos l ž ir dramatinius santykius su t vais, nor t si k nors panašaus išgirsti ar pamatyti Vinco Žolyno pasaulyje. Juk jo kaip protagonistinio veik jo nepakankamas plotis bei veikla daugiau ar mažiau neigiamai atsiliepia visam *Dulki* romanui. Uždarydamas svarb j protagonist tik apskrities mieste bei jo apylink se ir drauge stengdamasis kiek galima daugiau pasakoti ir vaizduoti vykius Žolyno žvilgsniu, romano autorius norom-nenorom pasiek ši rezultat : viena, sumenkino savo k rinio problemas — sovietinio komunizmo okupuotame mažame krašte — svor ; antra, rašytojas susiaurino tos milžiniškos problemas fon , kuriuo buvo ne apskrities miestas, bet visa Lietuva ir kitos platesn s erdv s ; tre ia, daug k vaizduodamas Žolyno žvilgsniu, autorius suteik savo k riniui didel tikroviškum bei autentiškum ; jis suk r uždar , siaur , slogi bei gr sming atmosfer , kuri atneš Lietuv sovietin okupacija ir kurioje troško dauguma lietuvi (žinoma, išskyrus privilegijuotus komunist patik tinius).

Ta iau dvi pastarosios aiškiai teigiamos išdavos vargiai gali išpirkti pirm sias dvi silpnybes, kurios lie ia romano problem ir jos fon . Juk kiekvienas akylesnis skaitytojas supranta, kad komunizm , kuris eina su profesini ir saviveiklini revoliucionieri , tank bei bomboneši armijomis, negalima ži r ti provinciniu žvilgsniu. Nors per šitok Žolyno žvilgsn V. Ramonas pasiek daugel autentišk , stipri bei taigi posaki ir vaizd -vaizdeli , veik j bruož , jausm ir nuotaik , ta iau, sumenkindamas problemin svor ir susiaurindamas romano fon , rašytojas savo *Dulkes raudoname saul leidy* uždar lietuviškose sienose ir neleido jam suskamb ti pla iu tarptautiniu skambesiu.

« KRYŽI » ROMANAS

Didesn plot ir kitok svor V. Ramonas suk r *Kryži* romane, kurio didžioji dalis taip pat kalba apie sovietin komunizm

²⁷ Ten pat, 344-345 psl.

Lietuvoje²⁸. Šio romano veiksmas vyksta nebe apskrities mieste, bet S duvos kaime stambi kinink tarpe, lyg toki kaip *Dulki Gulbinai*, kurie savo vaikus dažniausiai leidžia gimnazijas bei aukšt sias mokyklas. Šit S duvos kaimo gyvenim rašytojas taip pat vaizduoja sukr st sovietin s okupacijos kaip *Dulk se raudoname saul leidy*; ta iau šit sukr tim sukelian ios priežastys dažniausiai teprimenamos vienu antru sakiniu. Tos priežastys ir j pasekm s teišilieja, regis, tik keturiais platesniais epizodais, b tent, vaizduojant privalom dalyvavim tariamojo liaudies seimo rinkimuose, paskubomis vykdom žem s dalinim kume iams bei bežemiams darbininkams, naktinius lietuvi areštus ir naci -soviet karo pradži , aplaistyt nekalt žmoni krauju. Neakcentuodamas sovietin s okupacijos politini arba viešijj aktualij , kuri gana gausu buvo *Dulk se raudoname saul leidy*, V. Ramonas *Kryži* romane, atrodo, labiau žvelg socialin , psichologin ir moralin l ž, kur S duvos kaime vykd anos svetimos okupacijos paveikti Lietuvos komunistai, socialistai, kairieji, liberalai, trumpai tariant, beveik visi tie, kuriuos *Lietuvos Žini* dienraštis neretai vadindavo pažangiaisiais. Kad anas Lietuvos kaimo l žis b t akivaizdesnis, *Kryžiuose* rašytojas atvaizdavo ilgesn laikotarp negu savo pirmame romane, b tent, prad damas *Kryži* veiksm bent pusme iu anks iau, negu Lietuvos kelius užpl do sovietini tank divizijos.

Vaizduodamas *Kryžiuose* S duvos kaimo sukr tim , pasireiškus psichiniu, moraliniu ir socialiniu l žiu, V. Ramonas savo ir m s d mes sutelk Kreiv n šeim bei jos artimiausius kaimynus. Romano vyki centre rašytojas pastat tos šeimos galv Zigm Kreiv n . Šis stambus kininkas storkaklis — maž daug šli pišk paži riļ vyras, laisvamanis, kairusis, kur net komunistai laiko pažangiu. Jis kovoja su kunigais kaip su žmoni mulkintojais ; jis netiki nei Diev , nei sielos nemarum , o s žin laiko tik pavargusi ar suerzint nerv išdava. Kreiv nas skaito materialistin s ir socialistin s krypties žurnal *Kult r* tik damas, kad visas problemas išsprend arba greit išspr s mokslas. Jis tiki žmonijos nuolatin pažang , stengdamasis toje pažangoje dalyvauti pats, arba bent ja pasigirti prieš savo žmon ir kaimynus. Tod l ir savo k jis stengiasi tvarkyti moderniškai, pagal pasku-

²⁸ *Kryži* romano pirmoji laida pasirod Vakar Vokietijoje, T bingene 1947 m., o antroji pataisyta laida ten pat 1948 metais. Apie š roman mano kritinis straipsnis vardu *D žtan io liberalizmo romanas* pasirod *Aid* žurnalo 9 nr., Mūnchenas, 1947 m. gruodžio m n., 420-424 psl.

tintuosius technikos š kius, nepaisydamas tradicij bei senti-
ment ; š itaip pataria elgtis kaimynams, o savo tik jim pažanga
net reklamuoja pienini karvi vardais — Elektra, Turbina,
Opera, Pažanga.

Pagal savo materialistines paži ras Kreiv nas turi susiformav s ir savo dorov — be krikš ioniš k d sni , kaip galima laisvesn . Tod l jam atrodo, kad viskas leista, kas nekenkia jo interesams ir sveikatai. Tod l Kreiv nas — «laisvas » kalboje, «laisvas » poelgiuose su žmona ir kaimynais, ypa « laisvas » su jaunomis moterimis. Kaip š ios pastarosios laisv s vaisi jis turi nelegal s n , impulsyv , naging jaun ra i , kuris nešioja Giružio pavard .

Savo « pažangias » paži ras ir «laisv » dorov Kreiv nas skelbia visiems, bet jas labiausiai skiepija artimiausioje aplinkoje, ypa namuose. D l to jis nuolat piaunasi su savo žmona, kuri kaip aiški katalik priešinasi vyro laisvamanybei ir stengiasi savo vaikus aukl ti krikš ioniš ka dvasia. Vien dukter ji net turi vienuolyne, tik sunkiau jai sek si su s numi Petru. J t vui yra pavyk pasukti materializmo kryptimi. Tap s agronomijos studentu, Petras dalyvauja «pažangi j » student varpinink organizacijoje. Ta iau š is Kreiv no laim jimas gana paviršutinis. Jam geriau sekasi su nelegaliu s numi, Juozu Giruži , kuris savo t vo moksl gerai siteda galv .

« Gyvenimas — kova. Atmintinai išmokau. Ponas Kreiv nas dar maž išmok [...] Dabar man ir be moksl aišku, kad pasauly vieta tik stipresniam ir gudresniam », pareiškia ra ius Giružis ²⁹. Ir tarnus Kreiv nas stengiasi tur ti «pažangius », be religini « prietar », t. y. neinan ius sekmadienais bažny i ; o jo tarnai i pažangumas dar turi reikštis jaunyst s sveikata ir grožiu, nes prie toki Kreiv nui smagiau meilintis ir, palankioms aplinkyb ms susiklojus, patenkinti seksualinius polinkius, nes savo sudžiuvusios žmonos jis nem gsta ir laukia, kad po jos mirties gal t vesti gražuol aud j Magdut .

Ta iau š is teorinis ir praktinis materializmas nusigr žia prieš Kreiv n , kai Soviet Rusijos raudonosios divizijos užima Lietuv ir netrukus pradeda socialistin santvark . Tada tie « pažangieji » samdiniai prieš Kreiv n ima sukilti : patylomis j vadina buože, pradeda tinginiauti, nebeklausti jo sakym bei š -t savintis iš jo turto. Be to, per sovietin žem s parceliacij vienas jo kumetis

---

²⁹ Vincas Ramonas, *Kryžiai*, romanas, antras papildytas leidimas, Tübingenas 1948, 37 psl.

gauna iš Kreiv no lauko r ž derlingos žem s, kuri šeimininkas brangino. Nors žem s dalintojams jis garsiai kalba, kad darbininkams gal t duoti ir daugiau hektar , jei socialistin valdžia saky t , ta iau patylomis Kreiv nas pats mato, kad jo kin pažanga bei gerov ima nykti. Tuo laiku susidaro Kreiv nui ir psichologini sunkenybi . Viena j — s nus Petras. Gr ž s iš Žem s kio akademijos vasaros atostog , jis pasirod nutol s nuo materialistin s pasaul ži ros, nes jis jau buvo išvyd s, kaip lietuvi socialistai ir nemažai tariam j pažangi j jau buvo tap svetim j (Rusijos komunist) talkininkai ir savojo krašto bei žmogišk teisi beveik išdavikai. Kaimyn s Elziut s Gr šta it s draugyst je Petras net gr žta prie krišk ioni tik jimo ujam os motinos tyliam džiaugsmui, o t vo pyk iui bei nusiminimui. Tada Kreiv nas ir žmosn kritikai, nukreiptai prieš «pažanguosius » ir j pat , nebepaj gia atsikirsti efektingai, nes naujo gyvenimo faktai jos kritišk as nuomones pradeda patvirtinti.

Tuo tarpu Giružis, Kreiv no nelegalus s nus, ypa suaktyv - j s per tariamojo liaudies seimo rinkimus, iškilo kaip uolus komunist pagalbininkas. Kad jis visai neišslyst iš Kreiv no takos, jis steng si Giruž supiršti su pasiturin io kaimyno kininko Gr što dukterim Elziute. Bet iš šito plano niekas neiš jo, nes Elziut yra simyl jusi teis t Kreiv no s n Petr . Pagaliau pats Giružis buvo pasidav s Kreiv no planui tik d l to, kad jam peršama mergait buvo vienturt su visa t vo kio pasoga. Širdyje ra iui buvo daug mielesn Magdut , kuri jis seniai myl jo. Kai paaišk jo, kad jis turi varžovu Kreiv n , kuris taip pat pasirod es s jo nelegalus t vas, siut s Giružis užsideg kerštu ne tik prieš Kreiv n , bet prieš vis jo klas , prieš visus « buožes » ir « liaudies priešus ».

Giružio kerštingas siaut jimas per deportacijas beveik sutapo su vokie i naci ir soviet karo pradžia. Kad geriau gal t steb ti b gan i rus kariuomen , Kreiv nas su kaimynu Gr štu pasilip jo sen kapinai i kalnel . Tuo tarpu priverstas b gti Rusij Giružis, pamat s ant kapinai i Kreiv n su Gr štu, skundžia juodu KKVD b gantiems pareig nams kaip sovietin s kariuomen s kenk jus ir vokie i talkininkus. Enkavedistai be kalb paklauso davimo ir sušaudo Kreiv n su Gr štu prie improvizuot kryži . Šitokiu b du aršus kovotojas prieš kryži (Kreiv nas savo kapinait se neseniai buvo iškirt s visus senus kryžius) d l savo s naus bei aukl tinio skundo tur jo mirti prie kryžiaus drauge su kataliku Gr štu. Kitaip tariant, sovietin santvarka, kurios uoliu vykdytoju buvo tap s pažanguolio nelegalus s nus bei aukl tinis, sunkiu kryžiumi užgul tiek nusi-

kaltus progresist , tiek nekalt katalik . Šitokia «pamokoma » *Kryžiai* mintis atsiskleidžia šito romano pabaigoje.

Taip pat baigiamieji *Kryžiai* epizodai vaizdžiai išlukština V. Ramono k rinio problem . Ji ia atrodo realesn , gyvenimiškesn ir dinamiškesn negu *Dulk se raudoname saul leidy*, nes *Kryžiai* romane autorius leido skaitytojui žvelgti kai kuri id j bei veiksm priežastis ir j pasekmes sovietin je santvarkoje. *Kryžiuose* nebekyla klausimas nei apie rusiško komunizmo humaniškum , arba zoologiškum , nei apie jo b simo žlugimo priežastis, nes dabar rašytojui labiau r p jo komunizmo gimdytoj bei aukl toj problema, arba, tiksliau tariant, kaip iš materialistin s ir ateistin s pasaul ži rin s teorijos komunizmas išsivyst toki totalitaristin , gr sming , sovietin santvark , kurioje kaip «liaudies priešai » turi kent ti ir ž ti ne tik komunizmui nepalank s žmon s, bet taip pat jo draugai, kuriuos b t galima pavadinti jo t vais ir aukl tojais. Kitaip sakant, *Kryžiai* romane rašytojas užsimojo atvaizduoti, kaip kairusis (pozityvistinis, arba materialistinis, arba ateistinis) liberalizmas išaugina komunizm , kuris po kiek laiko sunaikina pat liberalizm , j prarydamas.

Kryžiai problema tai liberalizmo žlugimo problema, kuri skaudžiai buvo palietusi visus lietuvius ir kitus Lietuvos gyventojus 1940 metais, bet kuri teb ra aktuali visame Vakar pasaulyje iki šiol. Juk ia vairi krašt kairieji liberalai, kritikuodami visk ir tuo pa iu skelbdami beveik absoliu i laisv be atsakomyb s, užsimerk ruošia rusiško ir kinietiško komunizmo simpatikus, kurie turi palaidoti kapitalizm ir demokratij . Ne be pagrindo toks žvalgus kritikas kaip Br. Raila tuos kairiuosius liberalus yra pavadin s minkštapiilviais. Daugiau ar mažiau šitokio sukirpimo liberalus iki 1940 m. Lietuvoje *Laisvoji Mintis* ir *Lietuvos Žinios* dažnai vadindavo laisvamaniais, kairiaisiais, pažangiaisiais. Ši sluoksni tragik ir atvaizdavo V. Ramonas, parodydamas, kaip *Kryžiuose* ž sta liberalas Kreiv nas. Jo žlugimas yra taip pat liberalizmo kritika, kuri bus aktualu tol, kol pasaulyje bus skelbiama laisv be atsakomyb s.

Kryžiai romano problem , arba liberalizmo evoliucij ir jo tragišk žlugim komunizme teorin mis s vokomis kritiškai išd sto vienas žvalgesni romano veik j , studentas Petras Kreiv nas. Sovietini rus invazija Lietuv ir jos «pažangi j » parama okupantams tiek giliai sukre ia š jaun liberal , kad savo mylimai mergaitei jis prisipaž sta tardamas : « Aš ne per seniausiai prad jau galvoti, bet jau pri jau išvad , kad bolševizmas, visokie netik jimo vainikas, liberalizmo išpera, yra ne tik valstyb s ir

visuomenės gyvenimo santvarka. Tai tobulas materializmo siki-
nėjimas visose gyvenimo srityse, mokslo sužalojimas, dorovės
sugriovimas, meno suteršimas, visokio žmoniškumo bankrotas»³⁰.
Šie griežti nusivylusio varpininko žodžiai yra taip pat netiesio-
gin liberalizmo kritika.

Tiesiogin kairiojo liberalizmo arba progresizmo kritik Petras
išdėsto savo teiginius. Kreivui jis pirmiausia nurodo, kad komunis-
tai, palyginus su liberalais, yra nuoseklūs:

« Jeigu jie paskelbė, kad Dievo nėra, atmetė visus jo sakymus, tai
tur jo atmesti ir šitą: Nenorknėjio, nasisilo ... ir taip toliau, kuris
yra tavo artimo. Nesuprantu tik, kodėl mes kairieji ... pažangieji ...
bedieviai (kaip juos geriau pavadinti?) kodėl jie tokie nenuoseklūs?
Net juokinga ir kartu pykti reikia. "Ponai bedieviai", norisi jiems pa-
sakyti: "Dievo nepripažįstat, taigi atmetat ir Jo sakymus. Svetmo-
teriantai leidžiat ir patys svetmoteriaujat". "Kam varžyti žmogaus laisvę,
jeigu tas sveikatai nekenkia". Juk taip sakot? — nusijuok Petras.
— Bet kad išjįs nori atimti penki aukštai namai, tai tuoj atsiment
Dievo sakymus: Nenorknėjio, nasisilo ... Turbūt dėl to atsiment,
kad tame penki aukštai name yra minkštesnė lova. Paleidot gyvulius,
kada jis pribėgęs prie šios kupetos, tada rikiat. E, nerikiat, nesulaikysit!

— Kokius gyvulus? — surikiat vas, nustebimo priblokštas.

— Mane! Jeigu Dievo nėra, tai žmogus neturi sielos, *ergo*, aš gyvulys,
o jeigu gyvulys, tai turiu būti tikras gyvulys ir kuo didesnis, tuo geriau.
Duokit man ragus kuo ilgiausius, kad galėčiau prisimušt prie lovio. Jūs
leidžiat svetmoteriant, o tas man, gyvuliui, patinka. O vogt, užmušt?
Nenorknėjio? Uždrausit?

— Yra statymai. Tu, kokia dabar? stebėjosi tvas išpūtis akis.

— Dievo ar žmonių statymai? Jei jie ne Dievo, tai man tik nusi-
sipyti. Ko man bijoti, jei viskas baigiasi čia, jeigu po mirties man ne-
reiks atsakyti? Užmušiu, nudursiu savo ragais kiekvieną, nudursiu dėl
patelių ar samio jovalo! O aš esu ir pavydus. Kodėl jūs, ponai, galit
turėti truputį aukso, o aš ne? Aš apsidairau, susiješkau daugiau tokių
kaip aš, galvijų. Mes iškeliam kruviną vliavę ir šaukiame: 'Išalkusi
minia pirmyn!' [...].

Taigi mes vienijamės ir griaujame jus statymus. Mes leidžiam nau-
jus: "Mirtis mūsų klasės priešams". Ir užmušam juos. Užmušam viešai
net pasauliui pasigirdami tuo. Visi kiti tur mums pritarti, o jei ne —
užmušam ir juos. Žinoma, mes patys nenorim, kad mus užmušt. Kaip
gi gyvulys galėtų norėti? [...] Žinoma, mes vienas kitą irgi subadom,
ir mus už tai baudžia. Kaip padarysi, kad tave vieną 'bausti' užpuol
visas bėrys. Neapsiginsi, ragai per silpni, bet šis žin s grauzimo dėl mūsų

³⁰ Ten pat, 151 psl.

padarytos žmogžudystės mes nejau iam! S žin s n ra, nes sielos n ra. Pagaliau... jeigu mus ir nubaudžia ... kad ir mirtimi ... tai bausm nedidel . Sutrumpino tik laik kapstytiš po šit m šlyn , kur j s vadinat zeme»³¹.

Šitaip vaizdžiai ir kritiškai išd st s nustebusiam t vui id jin bei moralin raid nuo liberalizmo iki komunizmo, Petras padar šitokias bendresnes praktiškas išvadas : «Dievo statymai, kaip laikrodžio ratukai. Išimk vien , ir visas mechanizmas sustos [...] Man viena aišku — arba su bolševizmu, arba su Dievu ! Vidurio kelio n ra»^{31 32}. «Kiekvieno kairiojo nuoseklus kelias eina bolševizm . Ko sustot pakely prie nuosavo namo, prie tarno ir tarnait s »³³.

Lieka pasakyti, kad kairiojo liberalizmo kritika bei jo tragiškas žlugimas sovietin je santvarkoje, kaip jis atvaizduotas *Kryžiuose*, yra plataus masto problema. Ji lietuviams svarbi dvejopu atžvilgiu. Viena, ji parodo vien aplinkyb , kuri pad jo Lietuvos laisvam gyvenimui sužlugdyti bei svetimai sovietinei diktat rai sikurti. Antra, kairiojo liberalizmo kritik bei jo žlugim komunistin je santvarkoje *Kryži* autorius atvaizdavo lietuvi literat roje pirm kart . D l šios problemos *Kryži* romanas tapo nebeišbraukiamas iš lietuvi literat ros, nors k rinio priešai to labai nor t .

Bet kairiojo liberalizmo kritika bei jo tragiškas žlugimas komunizme pasiliks taip pat svarbus pasauliniu mastu tol, kol Vakaruose gyvuos demokratijos, kurias sugriauti bei užgrobti k sinasi rusiškas ir kinietiškas komunizmas, arba kol sovietin ir kinietin imperijos atsisakys savo grobuonišk tiksl , arba pirmiau žlugs. Kadangi šiuo tarpu dar nematyti min t imperij galo, tai *Kryži* problema apie liberalizmo tragišk žlugim pasilieka aktuali pasauliniu mastu.

Ta iau id jinis literat ros veikalo svoris, neb tinai pasako jo menišk j vert . ia svarbu ne vien id j reikšm bei aktualumas, bet daugiau j k nijimas tokia forma, kad ji sudaryt galimos tikrov s iliuzij . Kaip tat atrodo *Kryži* id jos k nijimas ? — Apskritai tarus, to romano id ja yra taip glaudžiai sutapusi su medžiaga, kad beveik ištisai sudaro tikrov s — S du-

---

³¹ Ten pat, 155-157 psl.

³² Ten pat, 162 psl.

³³ Ten pat, 161 psl.

vos kaimo gyvenimo — iliuzij. Taigi *Kryžiai* k rinos autoriui pasisek gerai, nors ir paliko vienas antras tr kumas.

Iš aktualij stingdan io pavojaus V. Ramonas iš jo laimingai, atrodo, tod l, kad savo k riniui pasirinko dar labiau paž stam medžiag negu *Dulk se raudoname saul leidy*. ia jis savo romano veik jus pastat labai konkreiose aplinkyb se, tartum savo t višk je apibr žtu laiku. Juk Kreiv no pasaul ži rin kriz ir katastrofa vyksta pasaulini sukr tim pradžioje, antrajam pasauliniam karui užsidegus, nuo 1939 m. Kal d iki 1941 m. birželio m n 22 d. (vokie i -soviet karo pradžios). Be to Kreiv no ir jo šeimos drama yra glaudžiai susieta su visos Lietuvos didži ja nelaimė — visokeriopu sukr timu, kuris prasid jo paty lom, bolševik kariškoms guloms jus Lietuv 1939 m., ir aukš iausio šturpo pasiek 1941 m. birželio 14-17 dienomis šeim deportacijomis Sibir ir kruvinomis egzekucijomis birželio 22-26 dienomis.

Konkretumo bei realumo iliuzij romane sustiprina labai aiškiai nusakyta veiksmo vieta — tarp Marijampol s ir Liudvinauvo yra Kreiv no ir jo kaimyn sodybos. Nors Kreiv nas ir Giružis kartais nuklysta periferij pas Magdut prie Alytišk s girios, ta iau ir ši tikriausiai yra už kilometr , o ne už dešim i . Visi veik jai taip pat yra kapsai nuo Marijampol s, išskyrus vien nedz kišk dz k Gr št . Be šios išimties visi veik jai kalba kapsiškai, dažniausiai gudraudami, beveik visada su s mojumi ir neretai su ironija. Tod l ne vienas marijampolietis, paskait s *Kryžiai* roman , yra sak s, kad toki paraduojan i storkakli kinink kaip Kreiv nas jis tur s savo atminties akyse ne vien . Geras min tos apylink s gyventoj pažinimas pad jo rašytojui sukurti ne vien veik j ir pirmoje eil je Kreiv n .

Nepadalindamas veiksmo tarp dviej protagonist , kaip buvo *Dulk se raudoname saul leidy*, bet j stengdamasis sutelkti aplink vien centrini veik j Kreiv n , rašytojas laim jo. Nors graži sugestyvi detali jis gausiai yra pas j s po vis roman , ta iau proporcingai gal j daugiausia atiteko Kreiv nui, kuris rašytojui iš jo ryškiausias ir vispusiškiausias. Nors ant jo visu svoriu gula meniškai nepalanki materialistinio liberalizmo kritika bei tragik , ta iau d l to Kreiv nas n ra tap s schematišku. Priešingai — jis gyvas fiziškai ir psichiškai. Šis materialistinio liberalizmo apaštalas praktiškai veikia ne tiek d l gryn id j meil s, kiek d l savo temperamento ar d l psichofizin s strukt ros, nes jis pirmiausia yra jusli ir instinkt žmogus, kuriam sunku susivokti intelektualinio bei dvasinio gyvenimo subtilumuose. Tam jis neturi n pasirinkimo. Tokiam nedidelio mokslo vyrui kaip Kreiv nas užtenka mados š ki , kuri jis randa laikraš i pluoš-

te, arba *Kult ros* žurnalo paskiausio numerio ateistiniuose straipsniuose, nes jo mokslas ir gyvenimas — paradiniams efektams. Jiems palanki ir jo gaivalin prigimtis. Išvyd, kaip gausiai ir riebiai valgo Kreiv nas, mes tuoj suprantame, kad šis kraujingas vyras, visa savo b tybe suaug s su žeme ir jos smagumais, atrodyt juokingas, jei rašytojas b t pam gin s j padaryti dvasini vertybi atstovu. Kreiv nas — žmogiškas, veiklus kaimo fazanas, kuriam sunku nus d ti vietoje.

Kreiv nas niekina savo žmon ir jos neapken ia ne vien d l jos «atžagareivišk » katalikišk paži r . Tai, be abejo, jam nemalonu. Ta iau jis nem gsta savo žmonos d l to, kad ji, dažnai ligota, nebepatenkina jo galingo seksualinio instinkto. Tod l rytais Kreiv nas keliasi pirmiau žmonos, kad nematyt , kaip ji, vos atsis dusi, tuoj ant sav s daro kryžiaus ženkl , o paskui iškelia iš lovos savo nuogas sulysusias kojas. Be to, jis dar nori pats pažadinti tarnait Petron , kad po jos antklode gal t pakišti savo rank ir pakutenti jos koj . Klausydamas radij , Kreiv nas nem gsta smuiko ir vargon muzikos. Tai jam per subtilu. Jis dar paj gia paklausti armonikos ir šiek tiek skardini instrument . Tik šie keistu b du jam sužadina apetit , ir tada jis ima prašyti žmonos iškepti blyn .

Kitaip tariant, Kreiv nas — žmogus be subtilum . Jo demonstruojama grubi pasaul ži ra ir elgsena yra sutapusios su jo k niška prigimtimi. D l to, pavasariui skleidžiantis, šio žemiško žmogaus siela nerimsta, ver ia j d sauti, r žytis, žvalgytis Alytišk s girios kryptimi, kur gyvena aud ja Magdut . Jis planuoja savo naujas vedybas ir nevengia «meil s» nuotyki su savo tarnait mis. Vien j , Petron padaro n š i , o ši, « besigydydama » pas vien moter , gauna gal . Kreiv nas laukia savo žmonos mirties, kad gal t vesti mylim Magdut . Kai tik Kreiv nien rim iau suserga, jis su dovanomis tuoj važiuoja pas Magdut jai pirštis. Bet lyg ty iom, jo žmona vis pasveiksta. Tod l vien kart gr ž s iš Magdut s, Kreiv nas net m gina nežymiai savo žmon nunuodyti : kelis kartus padidina doz vaist , kuri pavojingum buvo nurod s vaistininkas. Bet jo žmona ir š kart pasveiksta, teišg rusi tik dal vyro paruošt vaist , o skaitytojas truput nustemba, nenor damas tik ti, kad šitaip Kreiv nas b t m gin s sulaužyti visus dešimt Dievo sakym , kuriuos jo « pažangi » pasaul ži ra neig . Jo pasik sinimas sergan ios žmonos gyvyb , be abejo, neprieštaravo jo grubiai, juslingai, delsti ne pratintai prigim iai ; ta iau ar ji gal jo išlikti visai nepaliesta krikš ioniškos kult ros, nes vis d lto joje buvo išaug s Kreiv nas ? Bet gal min tu pasi-

k sinimu rašytojas nor jo morališkai paruošti skaitytoj paties Kreiv no žiauriai mir iai prie improvizuot kryži ?

Pirmajame *Kryžiai* romano leidime taip pat abejoni k l du kiti Kreiv no veiksmi, kurie žmogišku ir krikšionišku žvilgsniu buvo stamb s nusikaltimai. Tai kaimyno Gr što kluono padegimas ir be jokio reikalo sen kryži iškirtimas senose kaimo kapinait se. Tiesa, kad ir šie ne prasti veiksmi neprieštaravo Kreiv no personažo nubr žties esminiams bruožams ; ta iau vis d lto skaitytojas tada tur jo teis s pasigesti j motyvacijos. Matyti, tai pajuto ir pats rašytojas, nes antrajame *Kryžiai* leidime jis tuose epizoduose pla iai sustojo prie savo herojaus psichini pasiruošim aniems veiksmams. Antai, kilus staigiai min iai ir pagundai padegti Gr što kluon , Kreiv nas ilgai svarsto abejodamas. Tik pri j s išvad , kad padegimu visiems dar s vienok ar kitok ger , neišskiriant Gr što ir sav s paties, jis žiebia degtuk kluono šiauduose. Taigi gausiuose epizoduose V. Ramonas savo centrini veik j nutap kaip plat ir ryšk charakter . Jo sodrios spalvos gal s padaryti j klasišk lietuvi literat ros tip galerijoje. Tai juslinis ateistin s « pažangos » apaštalas.

Kreiv nas neb t toks ryškus, jeigu šalia sav s netur t žmonos, kuri savo vyrui sudaro kontrast . Prieš kraujing stamb storkakl « Ji visa buvo smulkut , veidas sulys s, l pos siaurut s, bekrauj s. Visa lyg iš ligos patalo pakilusi. Ir tamsiai rudos akys žvelgia nuolaidžiai ir maldaujamai»³⁴. Sudži vo Kreiv nien per pirmutin gimdym , per kur išvydo pasaul s nus Petras. Ji kontrastu pasirodo ir savo vyro paži roms. Prieš j — paraduojant ateist ji stovi kaip nesvyruojanti katalik . Tai matyti net Kreiv n sve i kambaryje. Antai, bolševikme io pradžioje gr ž s iš Žem s kio akademijos Petras ir j s t višk s sekly i , «nenoroms šyptel jo. Vienoj sienoj kab jo kryžius, apvestas pla ia tautine juosta. Rausvos tulp s žyd jo toj juostoj. Tai mamyt s rank darbas. Kitoj sienoj kab jo Darvino paveikslas, iškirptas iš kažin kokios knygos ir pad tas po stiklu. Paveikslo r mai paaukuoti. Tai t vas pakabino j ia, pašalin s Dievo Motinos paveiksl »³⁵.

savo vyro dažnas pašaipas ir šiurkš ius priekaištus d l religijos, d l «nepažangumo», d l nam tvarkos Kreiv nien yra pratusi ne tik gintis atsikirsdama. Ji ir pati dažnai trumpais

³⁴ V. Ramonas, *Kryžiai*, 14 psl.

³⁵ Ten pat, 143 psl.

sakiniais kritikuoja savo vyro vairins išmistus. Ta kritika gal b t — jos silpnyb . Šiaip ta smulki moteris yra r pestinga žmona, puiki aud ja-meninink , darbšti, gera šeiminink . Ja Kreiv n kis daugiausia laikosi, nes ji savo darbu ir prieži ra išlygina vyro išlaidžius fantazijas. Kai jis iš karto nudžiugo, kad siverž Lietuv rusai atneša laisv , Kreiv nien tuoj parod daug realesn nuovok apie bolševizm tardama : «Laisv ! Jau aš to vieno žodžio bijau. Kai tik koks bolševikas pasako : « Laisv », tai per mane šiurpas pereina. Rodos, matau jo rankoj peil , matau balas kraujo. Laisv , o patys milijonus žmoni iššud . Gera laisv viš iukui kiau s tvarte. Ir dar tokios kiau s, kuri pati savo paršiukus da »³⁶.

Suprantama, kad šitokia drastiška Kreiv nien s kritika, pa-piktina jos vyr . Netur damas kuo t kritik atremti, jis liepia žmonai tyl ti. Tada Kreiv nien ir parodo savo vert nusimanan ios šeiminink s realizm , savo vyrui kalb dama :

« Kas tik sviete naujo, tuoj jam ir prireik . Kur tau — nenurims ! [...] Su ta pažanga, kaip kat su p sle. O Marijampol j, jeigu išgert, tai ne su bet kuo. Kas tai aš ! Jei drabuž pirkt, tai ne bet kok . Medžiot išvažiuos, tai tre i dien sugr žta. Ar mažai tas kaštuoja ? Mok iau ir aš, nebijok. Žinau ir aš, kas gardu ir kas gražu, bet taip neišeina. Syk esi kininkas, tai ži r k savo karves, o ne kokiam klube grožio karalienes rinkti »³⁷.

Kreiv nien — ši realios nuovokos moteris — yra darbinink ir šeiminink kartu. Ji su tarnait mis atlieka tuos gausius, smulkius ir nuolat pasikartojan ius darbus, kuriais viešai niekam nepasigirsi. Jos ir atvanga prasminga — kokioje knygoje, maldaknyg je, bažny ioje, muzikoje (per radij), jos pa ios meniškuose audiniuose. Tod l jos moralin taka namuose yra tokia žymi, kad net Kreiv nas kartais su ja pradeda sutikti, ypa paragav s komunistin s «laisv s». Jam tik buvo pasisek iš jos takos paveržti s n Petr ir padaryti j « pažang ». Ta iau, at jus sukr timo dienoms, kai gyvenimas pareikalavo pasirinkti bolševizm , arba Diev , s nus apsisprend už motinos pasaul ži r . Ir savo švelniausius jausmus (meil Elziutei Gr staitei), prieš b gdamas nuo komunist iš t vyn s, jis patik jo savo motinai.

³⁶ Ten pat, 113 psl.

³⁷ Ten pat.

Antra moteris, su kuria jau iasi susietas Kreiv nas psichiškai, yra Magdut nuo Alytišk s girios. Tai Kreiv no tolimoji meil s m za, kuri tragiškam jo galui turi didesn s reikšm s negu jo žmona. Kai Kreiv nien — daugiau dvasini polinki bei pom gi ir valios moteris, tai Magdut — jausm mergina. Ta iau ji savo jausmus ir impulsus prie pavojingos ribos sugeba suvaldyti, ypa kai jai reikia pasirinkti tarp momento smagum ir garb s bei naudos miražo netolimoje ateityje. Tai gražiai, menišk polinki aud jai charakteringas bruožas — artimi santykiai su vyrais, kuriems ji lengvai nepasiduoda, bet su kuriais ji žaidžia savo moterišku patrauklumu. Iš to artimumo Magdut gal ir turi erotini smagum , ta iau iš V. Ramono pasakojimo bei vaizdavimo nematyti, kad ji su savo pretendentais nueit toliau pasibu iavimo, arba pasigl bes iavimo.

Kryži Magdut psichologiškai domi tuo, kad ji svyruoja tarp turtingo ir nebejauno Kreiv no ir neturtingo, jauno, impulsyvaus ra iaus Giružio. Ji myli jaun j ra i , bet nor t ištek ti už turtingojo Kreiv no, kad iš pusiau darbinink s (aud jos) tapt stambaus kio savinink . Ji matomai laukia, kol mirs Kreiv nien , nors Kreiv no audringus pasipiršimus ji priima nenoromis, abejodama. Magdutei gal ir neužtekt kantryb s laukti, jei Giružis atrodyt tikresnis ir pastovesnis — ne tiek impulsyviai meilint si, bet ritmai piršt si sipareigodamas. Bet Giružis nepakankamai vyriškai subrend s. Nors d l jos jis ir mušasi iki krauj su bernais, kurie artinasi prie Magdut s, ta iau pats su mylima mergeite atrodo neryžtingas, neapsisprend s meilikautojas. D l to Magdut iš jo net pasity ioja. Bet, kada Kreiv no prikalb tas Giružis taikstosi pirštis Elziutei Gr štaitei, ji pavydu liauja, nor t ra i laikyti atsargoje, tuo pat laiku neatstumti Kreiv no, bent šiek tiek patenkinant Kreiv no impulsingum . Šitoks prieštaraujan i interes susid rimas jos sieloje, jos svyravimas ir žaidimas moteriškumu padaro *Kryži* Magdut gyv , žmonišk , nors ir žemesn s dorov s už Kreiv nien . Ir tai suprantama, nes ši gal t jai b ti motina. Vyrams Magdut patinka. Gal ir nedaug perdeda Giružis, j lygindamas su Elziute : « Graži. Gr stait jau nieko sau, bet ana ... Gr stait medus, o ten medus su karštu šnapsu »³⁸.

Nors Kreiv no gyvenime moterys turi nemažai reikšm s, ta iau Kreiv nien , Giružien -Giružyt , Petron ir Magdut nepaj gt

---

³⁸ Ten pat, 117 psl.

tempti to materialisto dramos iki kruvinos katastrofos, jei neb t pavainikio Giružio, kuris be to simboliškai išryškina kairiojo liberalizmo raidos pasekmes. Šis veik jas yra ne tik fizinis, bet ir ideologinis Kreiv no s nus, kuris, atsipalaiduodamas iš savo t vo takos, nueina t vo nurodyta ideologine kryptimi iki kraštutinumo : tampa savo t vo priešu socialin je ir psichologin je erotin je srityse.

Kaip jo nelegalus t vas, Giružis pasirodo instinkt bei impuls žmogus, tik be t vo veidmainingo apsukrumo : Kreiv nas savo aistr ir nusikaltim padarinius moka uždailinti bei pasl pti, o Giružiui beveik viskas išeina atvirai, su triukšmu, kartais net su muštyn mis, dažniausiai d l to, kad jis m gsta vartoti alkohol be saiko, nors ir paj gia šiek tiek susilaikyti, kai turi prieš akis pozityv tiksl , sakysime, piršlybas su Elziute. Kaip jo t vas, Giružis taip pat atrodo link s prie moter , nes d l j kovoja, ta iau be takto, jis nepaj gia galutinai laim ti n tos, kuri j myli. Bet impuls past m tas jis eina iki kraštutinumo. Jis nuosekliai išvysto Kreiv no diegtus kairi j ideologijos pagrindu s (kov d l b vio) : iš paprasto ateisto tampa komunist ir NKVD policijos aktyviu agentu. Patyr s, kad Kreiv nas yra jo nelegalus t vas, kuris k sinasi iš jo paveržti jo mylim Magdut , Giružis užsidega dvejopu kerštu: prieš Kreiv n ir prieš vis kinink «buoži » klas . Tod l jis suimin ja deportacijoms Kreiv no kaimynus kininkus. Jis suimt deportuoti ir pat Kreiv n , jei šio neb t užtar kiti komunistai. Kad sau pa iam pasigelb t , progai pasitaikius, Giružis skundžia karo pradžioje b gantiems NKVD pareig nams Kreiv n ir Gr št , kad jie es vokie i talkininkai ir sovietin s armijos kenk jai. Už tai tie du kininkai nekaltai sušaudomi prie kryži , nors paskutin moment Giružis neva m gino juodu užtarti, tuo vis d lto parodydamas savo žmogišk , nelaimingo paklyd lio veid .

Je i *Kryžiuose* Giružis prat sia Kreiv n id jiškai ir morališkai, tai kontrastu j ryškina jo kaimynas Gr štas. Šis kininkas — daugiau tradicij negu pažangos žmogus. Jis vertina tai, kas brangu buvo jo t vams, kas gražu, kas gera, kas miela širdžiai, nors tai neb t pelninga, prašmatnu, moderniška. Tod l Gr štas labiau sielojasi d l seno žuolo, apsvilusio per gaisr , negu d l sudegusio kluono. Nors jis ir sužinojo, kas t jo trobes padeg , jis be aiški liudytoj nek l teisme bylos : padarytos skriaudos prieš Diev vis tiek tuo neatitaisysi s, o nesantaik tarp kaimyn sukursi amžinai. Tik d l krikš ioniško tik jimo ir

s žin s Kreiv no išjuokiamas, Gr stas nebesusivald ir dr b tiesiai :

« Taip, Kreiv nai. Klupon tai tu uždegei. Tai tavo darbas ». Buvo atsirad s ir liudininkas, bet bolševikai netik tai j išvež Sibir . «Jei ne Sibyrus, — liejo savo širdg l Gr štas, — aš tave b iau be duonos be druskos suvalg s ! Matyt, Dievas jau taip nor jo, kad tu dar pasivalkiotum ia »³⁹.

Gr što silpnyb — jo didelis taupumas, sieki s šyktum . « Centas menkas pinigais, bet jei tu t cent ži r si su pagarba, tai jis pavirs lit », — mok Gr štas savo Elziut ⁴⁰. Dairydamas virtuv je, jis susipyko su dukterim už tai, kad ji perdaug pieno pyl sriub . O samdinys Jonas prikaišiojo Gr štui, kad jis nešioja sulopytas kelnes, d l kuri g da, nes žmon s juokiasi viešai (mal ne). Šitaip kalba Jonas ne pajuokdamas, bet draugiškai persp damas šeimink , nes samdiniai su juo neturi joki skriaudos s skait . Jis ir pono nevaidina. Ne taip kaip Kreiv nas, kuris su lazda po laukus tevaikš ioja dirban i priži r ti. Gr štas su šeimyna atlieka visus darbus. Kaip teisingas vyras jis ir Soviet okupacijos metus pergyvena lengviau už Kreiv n , kuriam samdiniai ir kumetis kelia teis tus reikalavimus.

Gr što dukt Elziut šiek tiek panaši t v : ji religinga, gera, skaisti. Nors ji — vienturt , bet neišdidi. Apie moteris nusiman s Kreiv nas ši tvarking mergait ir nori išpiršti netvarkingam padaužai Giružiui. Tik, deja, ilgai ir gudriai pinti pažanguolio planai nepasiseka: Elziut s širdis linksta prie vaikyst s draugo, Kreiv no s naus Petro, kuris taip pat j myli ir d l to susipyksta su savo t vu.

Mažiau už Gr štus su *Kryži* romano fabula yra susij s antiras Kreiv no kaimynas Ra i nas. Šis kininkas nepanašus nei tradicin taup j Gr št , nei modernišk išlaid j Kreiv n . Jis savo pajamas m gina pasididinti nelegaliu b du, slaptai varydamas degtin , nors d l to kartais patiria netik t nuostoli (pavyzdžiui, paplaudamas brogos sig rusi karv). Ta iau š tre iaeil veik j V. Ramonas yra nupieš s dinamiškai. Ra i nas savo gyvybe lengvai gali konkuruoti su svarbesniu Gr štu ir pralenkti Giružien -Giružyt , apie kuri autorius mus mažai teinformuoja, nors ji turi nesuvest s skait su Kreiv nu.

³⁹ Ten pat, 307 psl.

⁴⁰ Ten pat, 271 psl.

Nors Gr sto, Elziut s, studento Petro, Giružio ir Ra i no charakteriai *Kryžiuose* yra ryšk s, bet jie neatrodo plat s n gil s. Taip dažniausiai d l to, kad jie mažai teatveria savo vidaus gyvenimo kov . Iš j dinamiškiausias Giružis, kai jis, svyruodamas tarp Elziut s ir Magdut s, nori b ti geras ir «buožei» Kreiv nui, ir vis d lto veikliai jungtis komunist talkininkus. Kiti, kaip Elziut , Petras, Gr stas tik vien kart tepraveria savo sielos pasaul , kur pamatai, kad jie taip pat tur jo ar turi vidaus kov , prieštaravim ir svyravim , kaip visi žmon s. Prie vidaus atv rimo, be abejo, daug kur neprileidžia V. Ramono impresionistinis vaizdavimo metodas.

Bet, vaizduojant veik jus tiek *Kryžiuose*, tiek *Dulk se raudoname saul leidy*, atrodo, nemažai yra nul musi autoriaus pasaul jauta, kurioje stipriausi atbals randa nuosekl s charakteriai, atspar s psichiniams bei moraliniams l žiams net tokiais sukr tim laikais, kaip sovietin s okupacijos Lietuvoje 1940-1941 metais. Juk per abu min tu Ramono romanu tesutinkame tik du ryškesnius psichinius-moralinius l žtvinius pos kius ir tai antraeliuose veik juose. Tik Julija Norkaityt *Dulk se* ir studentas Petras Kreiv nas *Kryžiuose* t ra pasuk savo gyvenim eig kita, daug maž priešinga kryptimi, negu jiedu buvo j iki krizi . Tuo tarpu V. Ramono personaž dauguma žymesni pos ki arba l ži neparodo, nors ne vienas j susvyruoja. J dauguma vykdo j užsibr žt , arba rašytojo anks iau jiems užbr žt krypt , kai kurie j tik labiau išryškindami savo psichinius bruožus iki atbaigimo, arba katastrofos. *Kryži* romane, išskyrus student Petr , staigi psichini -moralini pos ki neatskleidžia niekas, nors Giružis ir Magdut gerokai svyruoja.

Nel žta n pats centrinis *Kryži* veik jas Zigmąs Kreiv nas, kur V. Ramonas nutap sodriausiomis spalvomis. Nors jis patyr daugiausia vairi sm gi bei nusivylim , ta iau jis nepakeit savo pasaul ži rinio kelio iki savo kruvinos mirties. Tik, veikiamas t sm gi , tarp kuri gal sunkiausi buvo sovietin s okupacijos talkinink darbai, Kreiv nas prad jo skilti iš vidaus. Nors iš viršaus paž stam žmoni akivaizdoje jis pasiliko senoviškas, paraduojantis, triukšmingas ateistas, neva pritari s naujai « socialistinei » santvarkai, bet savo vidaus tyloje jis komunistine laisve ir savo « mokslišku » tik jimu buvo prad j s abejoti ir d l to kent ti. Antai, po žem s dalinimo, per kur Kreiv nas neteko šeši hektar žem s, jis nakt neužmigdamas verk . Jis buvo susigriauž s, kad jo «pažang s» samdiniai buvo prad j laisvai

elgtis su jo turtu, kartais nebeklausydami jo nurodym . Tod l savo viduje

« Kreiv nas kar iai šyptel jo, — rašo Ramonas. — Jis, Kreiv nas nebuvo išnaudotojas, o visuomet jo už laisv , už žmoniškum , o dabar ? Jau m to j akmenimis, o jis net nedr sta gintis. Net bijo. Jeigu laisv , ar tai j , Kreiv n , už gerkl s griebti ! Kur žmoniškumas dingo ? [...] Bet paaiškink tu jiems ! Nepaklausys arba net griebsis peilio. Neša tave srov , ir n r už ko nusigriebti [...] Kur gi nueiti? Gr štas išvažiavo bažny i [...] Tegu Gr što mintys b t ir klaidingos, kaip visuomet, bet klausyti vis tiek b t malonu. Klausyti apie žmoniškum ... Jau vien tik to ramaus, taikaus Gr sto balso šiandien jam labai, labai reikia »⁴¹.

Ir kai su Kreiv no dukters vienuol s mirtimi sutapo jo beveik stebuklingas sapnas, Kreiv nas savo viduje tapo dar neramesnis. Kai jis liepia žmonai pasiteirauti apie dukters mirties aplinkybes, skaitytojas supranta, kad to pažanguolio « moksliskas » tik jimas yra sukr stas. Nors prieš savo žmon , ypa prieš savo kaimyn Gr št jis garsiai kalba apie savo pirmin netik jim nei Dievu, nei stebuklais, nei s žin s dvasine kilme, ta iau skaitytojas ia taria poz , už kurios slepiasi abejon s. Savo vidaus svyravimams užgniaužti Kreiv nas net ruošiasi iškirsti senus kryžius ant kapinai i . Šitaip demonstruodamas iki kraštutinumo savo anks-tesn , viešai žinom bedievišk pozicij , jis iš tikr j nori su- stipr ti savo viduje. Tai iš dalies atskleidžia ir jo arogantiškas pyktis, nukreiptas prieš Gr št :

«V l Dievas ? Dievas tau pad jo sugalvot tokias biaurybes apie mane ? Dievu savo kvailum pridengti nori ? Visi j s ! Tu ia, o ta kvai- l namie ... Kada žmogus negaluoja, tai savo zirzimu pribaugti norit. Tiesiog iš proto galit išvest... Taip, taip, su jumis Dievas, o su manim ? Kas ? Velnias ? Tai nuo šito ... — parod jis kryži , — nuo šito supuvusio medžio pareina, kad aš dar vaikš ioju ? Paži r sim ! Kvailas ir niekšas esi [...] Palauk, nest gausit ia man kryži dienomis !⁴²

Šitaip sen kryži iškirtimu viešai pademonstruodamas savo pirmąkšt pasaul ži rin nuoseklum iki kraštutin s ribos, bet savo viduje svyrudamas iki negalavimo, kuris gali išvesti iš proto, Kreiv nas atsiskleidžia lyg suskil s, dvilypis, bet tuo

⁴¹ Ten pat, 131 psl.

⁴² Ten pat, 307 pi.

pa iu žmogiškas, nors paskutinis jo darbas — kryži iškirtimas — kai kam gali atrodyti nežmonišku. Šitaip kairiojo liberalizmo atstovas lieka iš viršaus nesužlug s iki paskutinio momento, kada rus politin s policijos kareiviai — ateistai — j — ateist sušaudo.

Savo romanuose m gdamas vaizduoti nuoseklius, sm giams ir pos kiams retai kada tepasiduodan ius veik jus, V. Ramonas nesistengia gilintis n savo veik j praeit , tartum jos taka j gyvenimo b dui susiformuoti teb t minimali. *Dulk se raudoname saul leidy* rašytojas tem gino atskleisti tik komunisto Dagio praeit . Šiuo atžvilgiu *Kryži* romane autorius atrodo dar sant - resnis. Kalb damas apie student Petr ir ra i Giruž , jis palieka daug laisv s skaitytojui sp lioti apie ši jaun vyr negili praeit , negu jis apie j pasakoja. Tuo tarpu skaitytojui labiau r p t pažvelgti toki reikšming veik j , kaip Kreiv nas, jo žmona ir Magdut , praeities dienas, apie kurias *Kryži* autorius visai nekalba.

Matydamas Magdut ia su Kreiv nu, ia su Giruži , skai- tytojas pradeda klausti, kaip ji gyvena kitu laiku. Kur jos t vai, broliai ir seserys ? Kaip ta graži ir sumani aud ja atsirado prie Alytišk s girios tokia vieniša lyg epuš l ? Bet apie tai romane t ra tik pora sakin li . Dar esmingesni klausimai kyla d l Kreiv - v no praeities. Ar jis pamet mylim gražuol Giružyt , palik- damas j n ši , tik tod l, kad ji buvo neturinga ? Ar tik turto sumetimais jis ved Kreiv nien ? Gal prieš vaik gimdym ši taip pat buvo graži ? Nuo kada ji Kreiv nui prad jo nebeatikti ? Žvelgiant atidžiau Kreiv nien , taip pat domu, kokiais moty- vais ji pasirinko savo vyr . Ar ji, aiškiai tikinti katalik , nebijojo tek ti už triukšmingo ateisto ? Gal ji buvo Kreiv n simyl jusi, galvojusi j atversti ir tod l dabar j dažnai kritikuoja ? O gal jaunyst je Kreiv nas nebuvo toks apsvaig s pažanguolis, kok mato *Kryži* romano skaitytojas ?

Aišku, kad atsakymai šiuos klausimus suteikt Magdutei, Kreiv nui ir jo žmonai gilesnes visuomenines šaknis, o j paveiks- lai atrodyt sud tingesni, pilnesn , substancingesni. Ta iau ar veik j praeities praskleidimas išaiškint j individualybi visas paslaptis ? Ar rašytojo uždavinys visk išaiškinti ? Ar neužtenka romanui, kai jo autorius savo veik jams suteikia tokius sp - dingus bruožus, kad iš j galima lengvai sivaizduoti juos gyvus ? Šituo, be abejo, pasitenkina dauguma romanist . Ta iau *Kryžiai* n ra šiaip sau eilinis papro i romanas. Jis atstovauja id jinio- probleminio ir drauge psichologinio romano r šiai, kuri teka

gili literat rin srov , suformuot T. Dostojevskio ir L. Tolstojaus giliaprasmi roman .

Š argument V. Ramonas, be abejo, gal t atsakyti, kad šit romanist tikslai jam n ra privalomi, nes jis pats nes s pilnutinis realistas, nors realizmo neneigia, bet savo k ryboje mieliau vartoja impresionistin metod . O šis vaizdavimo b das ne pareigoja rašytojo brautis veik j vidaus m sl per j praeities gyvenimo momentus, kuriuos galima vienaip ar kitaip si-vaizduoti, bet negalima nei matyti, nei gird ti, nei už iuopty lyt jimu. Kas kart buvo ir pra jo, tai jusl ms nebepasiekiamo. Tuo tarpu impresionistinis vaizdavimo b das turi t ger ypatyb , kad jis iš rašytojo reikalauja juslinio tikrumo, kitaip tariant, vaizduoti tai, kas prieinama reg jimui, gird jimui ir kitoms jusl ms. Tik meniškai registruodamas savo veik j mimik , gestus, pozas, veiksmus, judesius, žodžius bei suvokdamas j reikšm , rašytojas netiesiog atskleidžia savo heroj vidaus gyvenim . Šitoks impresionistinis metodas vyrauja *Kryži* romane ir daugelyje epizod labai pasekmingai.

Tiesa, kad rašytojas impresionistas yra atsisak s ambicingos, dieviškos pozicijos, kuri leidžia k r jui tiesiog ži r ti savo veik j praeit bei j sielos gyvenim dabartyje. Šitos pozicijos atsisakius, nebelieka nieko kito, kaip apie literat rini veik j vidaus gyvenim spr sti iš išviršini individo ženkl , šiems suteikiant simbolin reikšm . Bet ia pat kyla klausimas, ar impresionistinis vaizdavimo b das n ra per siauras ir per paviršutinis atskleisti gilesniems ir subtilesniems sielos pergyvenimams, kurie probleminiame romane tikriausiai neišvengiami. Juk girdimais garsais ir regimais judesiais žmoguje tepasireiškia stiprieji afektai, elementar s refleksai bei impulsai, daug silpniau emocijos ; ta iau su judesiais bei garsais neb na susieti doroviniai, estetiniai, religiniai ir intelektualiniai jausmai bei mintys, t. y. visa tai, kas žmogaus sielai yra esmiškiausio. Antra vertus, kai kuri impuls bei emocij regimas pasireiškimas n ra vienareikšmis. Sakysime, žmogaus veidas gali parausti d l g dos, d l džiaugsmo ir d l pyk io. Tod l net šitokias afektines apraiškas vaizduodamas, rašytojas turi paaiškinti nuo sav s. Vadinas, net nesud tingas emocijas atskleidžiant, gri va rašytojo kaip psichinio fotografijos aparato nešališkumas. O tai nurodo, kad impresionistinis metodas n ra pakankamas net nesud tingiems jausmams atskleisti, jau nekalbant apie giliuosius ir subtiliuosius.

Kad impresionistinis vaizdavimo b das pasiekt sugestyv laipsn , reikia žymaus talento rašytojo, turin io didel pastabum

ir jautri intucij , kuri pagalba jis paj gt iš aplinkos reiškini bei veik jo ženkl sukurti simbolini vaizd , išreiškian i sielos gyvenim tais atvejais, kai nevertojama tiesiogin kalba, kuri yra svarbesn už kitokius simbolinius ženklus. Kad V. Ramonas *Kryžiuose* pasirodo meistras kurti tokiems simboliniams vaizdams, kurie be žodži arba su j minimumu daug pasako apie vidaus pergyvenimus, tai tepaliudija pora pavyzdži . Pirmiausia stabtel kime prie Giružio ir Magdut s santyki :

« Toliau v l jo tyl dami, — rašo *Kryž* , autorius apie j atsisveikinim vakare. — Prie dur ji tyl dama padav jam rank . žengusi per slenkst , atsigr ž , sudav g lejam per rank ir užst m duris.

Giružis paspaud dur ranken l , paklabino. Ta g l nudegino jam rank , degino j vis .

Jis pri jo prie lango. Už lango juok si ji ir kažink jam sak . Jis prisikišo ar iau.

— Avine tu ... nekirptas ir be rag .

Giružis atsitrauk nuo lango, v l pastov jo prie dur ir iš jo iš darželio. Iš j s stabtel jo, sukando dantis, nuk l darželio vartelius ir nusi-neš »⁴³.

ia nieko n ra pasakyta apie Magdut s ir Giružio vidinius pergyvenimus, ta iau iš pavaizduot judesi ir poros žodži skaitytojui aišku j drumsti erotiniai jausmai, ia juos paaiškino bei sustiprino Magdut s žodžiai. Tuo tarpu kitokius jaun j santykius atskleidžia Ramonas tarp Petro Kreiv no ir Elziut s Gr stait s. Tarp j taip pat simboliškai pasirodo g l , kaip buvo tarp Magdut s ir Giružio. Antai, gr ž s iš Dotnuvos, studentas Petras eina aplankyti Elziut s ir mato :

« Darželio tvora nudažyta. Gerai — ne taip greitai supus. Kiemo pašaliai nuogr bti. Irgi gerai — bus mažiau musi .

Pro lang žvilgter jo Elziut . Ji paraudo ir dingo.

Aguona daržely taip užsideg , kad net vienas lapelis nukrito ant žem s.

Gr štas iš jo pro duris sve io pasitikti »⁴⁴.

Bet V. Ramonas k no judesi simboliais kartais puikiai sugeba atvaizduoti ir subtilesnius sielos pergyvenimus negu jausmus.

---

⁴³ Ten pat, 87 psl.

⁴⁴ Ten pat, 146 psl.

Antai, Kreiv no s žin s priekaišt d l padegto Gr što kluono rašytojas išreišk susvetim jimu rankos, kuri buvo pratusi laikyti lazd , neju iom užmiršt , padegant kluon . — Štai, Gr što kluonas baig degti, gesintojai prad jo skirstytis.

« Kažin kas jau jo pro vartus namo ir užkabino kibir . Lyg to skamb jimo pabudintas, lyg padr sintas atsistojo ir Kreiv nas. Jis jaut , kad jam kažin ko tr ksta. Toks jausmas, lyg tur t pasiimt k ir neštis. Rankos lyg svetimos. N r kur d ti dešin s, ir jis sikišo j kišen . Eidamas pro vartus v l išsitrauk iš kišen s, bet tas nesuprantamas jausmas tiesiog erzino j . Pagaliau jis užmet rankas už juosmens, dešini ja suspaud kairi j , ir lyg palengv jo »⁴⁵.

Be abejo, ia vaizduojama susvetim jusi ranka nurodo Kreiv no prot nešiotis lazd , kuri jis dabar buvo užmirš s, atlikdamas savo kriminalin veiksm — padegim . Bet kad jis tos lazdos nebeprisimena, tai liudija jo dvasin tamp , kurioje pro io galia tampa jo nesuprantamu nerimu, simbolizuojan iu t subtil ir gil sielos reiškin , kur vadiname s žine. Ta iau šituo pa iu simboliniu vaizdu, kuriuo atskleid s žin s sp jant bals , V. Ramonas pats paliudijo, kad grynas impresionistinis metodas be « dieviško » žvilgsnio psichinius pergyvenimus n ra pakankamas giliau žmogui atskleisti, nes rašytojas, gal to nejausdamas, savo simbolin išraišk kurdamas, jau griebiasi nematom ir negirdim reiškini , — jau mini, kad «jis jaut [...] toks jausmas [...] rankos lyg svetimos [...] tas nesuprantamas jausmas erzino j ». Šios tik iš « dieviškos » pozicijos suvoktos psichin s žvalgos, paaškindamos gestus, tiek juos papildo, kad Kreiv no nerami sielos b sena skaitytojui pasirodo gilesn ir prasmingesn , negu j b t paj g s atskleisti vien gest aprašymas.

Nukrypim nuo grynojo impresionistinio vaizdavimo arba jo papild V. Ramonas *Kryžis* romane duoda ir daugiau. Pavyzdžiui, vidiniu monologu Kreiv nas priekaištuoja savo kaimynui Gr štui d l šio nepažangumo žem s kio srityje⁴⁶. Vidiniu monologu jis sau rodin ja, kad reikia padegti Gr što kluon bent keli žmoni labui, neišskiriant n paties to trobesio savininko⁴⁷. Taip pat vidaus monologu Kreiv nas išreiškia savo sielvirt , kad

⁴⁵ Ten pat, 74 psl.

⁴⁶ Ten pat, 15 psl.

⁴⁷ Ten pat, 70-71 psl.

sovietin s santvarkos talkininkai pradeda j, pažanguol, skriausti, o jis pats neberanda asmens, kuriam gal t d l to pasiguosti ⁴⁸. D l šitoki ir panaši neimpresionistišk pastraip, kuriomis pats V. Ramonas atskleid savo m gštamo vaizdavimo b do nepakankamum, ir galima rašytojui prikišti, kad jis gal perdaug buvo ištikimas tam savo metodui romane.

Kadangi *Kryžiai* vis d lto yra id jinis-probleminis k rinyš, kuriame vaizduojami žmoni susid rimai bei pergyvenimai paiais pagrindiniais — religiniais, filosofiniais, doroviniais, socialiniais — klausimais, tod l ir an pergyvenim psichologiškai menin analiz b t buvusi pravarti ne vienoje vietoje. Tuo tarpu dabar derinantis prie impresionistinio metodo, tie svarb s klausimai tepalie iami lyg prab gom, dažniausiai veik j poleminiuose dialoguose.

Ta iau d l to paties impresionistinio vaizdavimo b do *Kryžiai* Kreiv nas laim jo menišk pirmenyb prieš visus kitus veik jus, tapdamas pilniausiu ir gyviausiu romano herojumi. Šitaip atsitiko tiek d l to, kad jo asmen sutinkame didel je romano epizod daugumoje, bet dar labiau d l to, kad anas storkaklis, be subtilum buvo gaivališkas charakteris, kurio psichiniai pergyvenimai tuojau apsireikšdavo veiksmiais, žodžiais, gestais, mimika. Jiems ir j reikšmei vaizduoti impresionistinis metodas buvo pakankamas. Ta iau net šitokio gaivalinio individo veiksm pagrindime pirmoje *Kryžiai* redakcijoje buvo pasitaikusios dvi spragos. Tai buvo motyvacij stoka prieš Gr što kluono padegim ir prieš sen kryži kapinait se iškirtim. Antroje romano redakcijoje pirm j sprag rašytojas užlygino Kreiv no vidiniu monologu, o antr j — iš dalies Kreiv no vidaus monologu, iš dalies Kreiv no ir Gr što ilgu dramatišku dialogu ⁴⁹. Šitais dviem papildais, suteikdamas didesnio nuoseklumo savo centriniam veik jui, rašytojas be jokios abejon s pak l estetin savo romano vert .

Kvestionuodami impresionistin vaizdavimo b d sud tingoms, arba gilioms ir subtilioms sielos b senoms atskleisti, neturime joki abejoni d l to metodo tikrov s girdimyb ir regimyb vaizduoti. Tokia girdimyb, nuvedanti psich, yra dialogai. V. Ramono *Kryžiuose* jie be priekaišt. Jie lankst s, niuansuoti, individualizuoti pagal pokalbinink b d, nuotaikas, temas ir

⁴⁸ Ten pat, 131 psl.

⁴⁹ Ten pat, 300-309 psl.

aplinkybes. Kartais jie sublizga patarł mis, s mojumi, ironija, o kartais nutr ksta neužbaigtai posakiais su užuominomis. Kaip šmaikštaus dialogo pavyzd ia galima pacituoti studento Petro Kreiv no ir jam patinkan ios Elziut s Gr štai s pakalb . Antai, Petras nori prieiti prie Elziut s širdies stovio. Nesurasdamas užuolankos žodžio, jis pradeda tiesiai:

- Gird jau, rengiat s tek ti.
- Žinoma ! Raskit toki , kuri nenor t .
- Už Giružio ?
- Kod l ne ? Lyg jis blogas vyras ?
- Aš to nesakau, bet...
- Na, matot... O kam tas «bet» ?
- Aš tik nor jau pasakyti, kad greit išsirinkot.
- Kam man rinktis ? Išrinko.
- Ar jau sutar t ?
- Ne.
- Tai juk galit ir netek t... už jo ...
- Žinoma. Galima net nuo altoriaus pab gti.

Josios akys juok si. Petras kažin ko sumišo ir atsikos jo.

Ant agrasto kr mo nutup dagiliukas. Jis kreip galvut ir ciceno., ži r damas pravir lang .

- Šita g l labai pritinka prie j s plauk .
- O gal ir jums g l s jau pradeda patikti ? Gal jau pasikeit t ? Seniau, kiek atsimenu, ne labai vertindavot. Sakydavot, kad iš vis g li jums labiausiai patinka agurkas : ir žydi, ir valgyti galima.

— Kod l... G l s gerai... Ir jos reikalingas daiktas. Ypa valgomajam. Jos žadina apetit .

- Taip ? Tik tiek ? O gal nor tum t užk sti ?

Petras pyktel jo :

— Aš tik nor jau pasakyt, kad g l s, pavyzdžiui, šita j s plaukuose, kelia ... visok apetit ...

— Visok ? — Elziut paraudo. — Nežinojau, kad j s iš t , kuriuos šienų privilioja »⁵⁰.

Ar šis jaun j pokalbis neatrodo panašus tok fechtavim si žodžiais, kad net žiežirbos skraido ?

Regim j tikrov V. Ramonas vaizduoja gal nemažiau spalving negu k tik cituotas dialogas. Vartodamas impresionistin

---

⁵⁰ Ten pat, 149 psl.

metod , jis dideliu meisteriu pasirodo gamtos vaizduose. Žvilgter kime bent vien j ankstyb pavasar :

« Beržas sprogs. Kai paži ri Kreiv nas iš ryto berž , rodos kas teptuku žali tašku i pritašk m lynam dangaus audekle, o tarp t tašku i privedžiojo juod kreiv br kšneli . Kvepia. Ir beržas ir žem , kvepia ir žalios žol s adat l s. Pievose pribarstyta gelton g li , o po or sparnais žia pemp s. O dangus kaip nupraustas. Ir tie balti debes liai kaip iškarštos vilnos. Ir danguj ir upely tie debes liai, ir lyg kas iš l to krutina juos. Tai vieversio giesm juos krutina. Ir pilna tos giesm s — pilnas dangus ir laukai, net beržo šakel s linksta nuo jos. Ir šilta toji giesm . Pro atdarus langus srovėna ji. Net merg akys lyg kaitusios žiba. Rodos jos tik k pabudo iš saldaus miego. Šypsosi l pos, koja trepsi, kai skiedryne ima švilpauti bernas. Ir saldi ta giesm . Kaip klevo sula. Ir neramumo pilna. Kaip šitos pavasario miglos, kur skleidžiasi dr gnuose laukuose ir toli, toli aptvindo mišk m lynu ilgesiu. T Alytišk ... »⁵¹.

Ar bereikia aiškinti, kad ia gamta susieta su žmoni nuotaiomis ? kad ji atvaizduota charakteringais, smulkiiais, sodriais br kšneliais, lyg kokio impresionistinio tapytojo paveikslas, kur reikia ži r ti gerokai iš tolo, kad dingt teptuko br kšniai ir tematytime tik visumos vaizd , virpant spalvomis, tartum jas krutint saul ir vievers lio giesm ?

Impresionistinis vaizdavimo b das yra šiek tiek atsiliep s ir *Kryžī* kompozicijoje, kurioje matyti chronologin tvarka. Pagal j romanas sud tas iš 35 didesni ir mažesni epizod , kuriuos silpnai tesieja fabula — palengva besivystanti Kreiv no žlugimo drama. T epizod daugum gimdo ir neša pirmyn 1939-1941 m. istorin srov , kurioje vyrauja pirmoji sovietin Lietuvos okupacija. Nors toje srov je Kreiv nas nori veikti savarankiškai, ta iau an met vykiai yra galingesni už j. Taigi nebus klaida pasakius, kad kompozicijos atžvilgiu *Kryžī* romanas yra panašus *Dulkes raudoname saul leidy*. Bet ne kompozicijoje k rinio svarba.

Kryžī romanas pirmiausia patraukia taigiu vaizdavimu su monumentalnia progresisto Kreiv no fig ra. Jis yra svarbus savo labai opia problema — kairiojo liberalizmo žlugimu, ir reikšmingas kaip paminklas Lietuvos kininkams, kuri vaikai buvo atstat laisv ir nepriklausom Lietuvos valstyb , bet kuri sugriov Soviet Rusijos imperializmas, sunaikindamas taip pat

⁵¹ Ten pat, 51 psl. (1947 m. leidinyje).

ir Lietuvos kinink luom . Ta iau tas paminklas, kuris praskleidžia Lietuvos kinink sunaikinimo pradži , yra sukurtas su didele meile lietuviškam žodžiui ir su dideliu skoniu originalioms gausioms detal ms. Jos suteikia romano vaizdams nepakartojamos gyvyb s, išpuošia k rin brangakmeni spalvomis, nors jos su juo sudaro organin vienyb . Tokio spalvingo paminklo Lietuvos kininkams niekas nebuvo paraš s anks iau už V. Ramon . Jo romanas tur s ir kitokios istorin s reikšm s : kas nor s pažinti pirmuosius sovietin s okupacijos literat rinius atspindžius Lietuvos kaime, tas tur s skaityti *Kryžius*. O kairiojo liberalizmo drama santykiuose su komunizmu t roman dar ilgai palaikys gyv .

POLEMIKA D L « K R Y Ž I »

Nors panašaus vertinimo *Kryžiai* susilauk tuojau po savo išjimo iš spaudos, ta iau jie taip pat pažadino nemaža priešing bals . B t galima pasakyti, kad po Mykolai io-Putino *Altori šeš ly* romano jokiai lietuviškai knygai nebuvo skirta tiek vairios kritikos kaip V. Ramono *Kryžiams*. Juos daugiau ar mažiau neigiamai vertindami, d l j labiausiai jaudinosi, atrodo, tie asmens, kurie m gdavo anks iau skelbtis pažangiais ir tolerantais.

Antai, agronomas J. Daug la, atsiliepdamas apie *Kryži* roman neigiamai, piktai atestavo jo autori d l neigiamos takos lietuvi visuomenei. «*Kryži* roman — raš jis — turime skirti prie, taip vadinam problemini k rini , kuriuose aprašomi klausimai reikalauja iš autoriaus labai toli eilinio pilie io vidurk prašokstan io išsilavinimo, intelekto. O to intelekto romanui kaip tik tr ksta [...] Autorius s moningai ar ne, padar meškos patarnavim lietuvi visuomenei — jis griaua jos vienyb kovoje su bolševizmu. O tai m s b kl j jau nusikaltimas »⁵². J. Daug lai kaip buvusiam *varpinink* organizacijos nariui labai nepatiko studento Petro Kreiv no elgesys ir mintys.

Tas Zigmo Kreiv no liberalo s nus, pamat s sovietin s okupacijos pradži Lietuvoje ir nusivyl s jos talkininkais lietuviais, pasitrauk iš kairi j liberal tardamas : « Pirmiausia atsisakau nuo kair s. Kelias po kairei — boševizm [...] Arba kair , arba dešin , *ergo* su Dievu. Vidurio kelio n ra ». Pacitav s tai, J. Daug la prid r : «Autorius stipriai, bet negarbingai suges-⁵²

⁵² Savaitraštis *M s Kelias*, Dillingen, 1948.1.8 d.

tionuoja skaitytojui, jog visi (?) tie, kurie neina dešin , autoriaus m giamu posakiu, Rom , eina bolševizm »⁵³. Šitaivieno, kairiaisiais nusivylusio romano veik jo žodžiai buvo pirmesti rašytojui, nes jis atvaizdavo jaun liberal Petr Kreiv n ne tok , kok nor jo matyti Daug la.

«Tas studentas — raš jis — neturi jokio supratimo apie liberalizm , maišo vinigret dvasinio ir medžiaginio pasaulio reiškinius, kaip visiškas nemokša kalba apie žmogaus laisv esm , naivia eilins davatk l s galvosena griebiasi gyvulio ir žmogaus paralel s argumentacijai»⁵⁴. Kod l šitokia paralel neleistina romane, kuris vaizduoja Lietuvos kaimo kininkus, Daug la, žinoma, nepagrind .

Antras kritikas, kuris nepalankiai vertino *Kryžius*, buvo rašytojas B. Gražulis. Jis, nerasdamas k rinio tikslo — «Ne bolševizmo vaizdavimas buvo autoriaus tikslas », — buvo nusprend s, kad «tai daugiau tam tikro meto vyki reportažas negu tikras romanas »⁵⁵. Nesurasdamas *Kryžiuose* rikiuojan ios rankos, jis ypa pasigedo geros kompozicijos : « Kompozicijos romane iš viso n ra, kaip n ra ir intrigos. Tai palaid fakt kr va, kuri jungia tik tie patys veik jai ». Ta iau labiausiai kritikui užkliuvo centrinis veik jas Kreiv nas.

« Lietuvoj toki bedievi , kaip Kreiv nas, iš viso nebuvo, — raš Gražulis. — Juo labiau toki bestij . Pagaliau, tegu toks Kreiv nas ir buvo. Tai išimtis, ne tipas, jis neatstovauja pažangaus kininko. Tod l jam romane negali b ti vietos. Kaimo žmoni mas buvo religinga. Gi nepraktikuojanti mažuma niekada aktyviai prieš Diev nepasireišk [...] Tod l romanas perd m melagingas »⁵⁶. Neigiamai pasisakydamas savo analitiniuose svartymuose, B. Gražulis vis d lto *Kryži* nepasmerk rašydamas :

« Ta iau nei intrigos, nei kompozicijos romane nepasigendame. Autorius mok jo ir be to padaryti roman patraukl . Ir tai liudija didel autoriaus talent [...] Tiesiog nuostabu, kad skaitai neatsitraukdamas, neži rint visko. Tai tik rodymas, kad geras meistras. Kaip jis aprašin ja ir kuria vaizdus, net pasig r jimas ima. Tiesiog nepam gđžiojamai. Atskiros vietel s pasiekia reto tobulumo. Ir t vieteli taip daug per vis roman ,

---

⁵³ Ten pat.

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ B. Gražulis, *Pasaul ži rinis romanas*, žr. *Mintis*, Memmingen, 1947.XI.29 d.

⁵⁶ Ten pat.

kad užmiršti ir autoriaus mel . Keliais žodžiais, keliais sakiniais jis pasiekia neužmirštamo vaizdingumo ir subtilumo »

Tai superliatyvai *Kryžiai* formai, daugiau ar mažiau neigiant romano turinį .

Kryžiai formalin grožį pripažino ir teatrinis kritikos atstovas A. R. K. Jis rašė : «V. Ramono knygoje yra toki graži ir ret dalyk , kuri nedažnai sutiksi ir paioje gražiausioje m s grožin j literat roj praeityje ir dabartyje»⁵⁸. Taciau kritikas negaljo susitaikyti su romano turiniu. Kaip B. Gražuliui, taip ir A. R. K. ypa nepatiko monumentalusis Kreiv nas, kurio antikrikšioniška, laksištin s žin leido jam griebtis niekšiško darb . Tai matydamas, A. R. K. ieškojo priežasčių . Jis rašė : « To personažo « graži darbeli » priežastis, anot Ramono, yra viena vienintel — jis nevaikšto bažnyčią , netiki Diev , atstovauja taip sakant, tiping ir skaitling Lietuvos bedievi gimin »⁵⁹. Taigi dėl laisvamano (kairiojo liberalo) neigiamo pavaizdavimo A. R. K. V. Ramono *Kryžius* buvo link s priskirti « socialistinio realizmo » žanrui, kitaip tariant, politin s spalvos literat rai.

Iš aukščiau duot citat aišku, kad minėti trys kritikai priekaištavo *Kryžiai* autoriui dėl dviej liberal — Zigm. Kreiv no ir jo s naus Petro — atvaizdavimo ne taip, kaip jie nor t . J. Daug lai ypa nepatiko studentas Petras, kad šis, nieko nenusimanydamas apie liberalizm , aštriai kritikavo savo t vo laisvamanišk pasaul ži r . Dėl to kritikas prikišo V. Ramonui, kad «švelniai tariant, autorius lengva širdimi nepriklausomos Lietuvos studentij apšmeiž »⁶⁰, tartum literat riniu k riniu b t galima k nors apšmeižti. Tuo tarpu B. Gražuliui ir A. R. K. *Kryžiai* romanas labiausiai nepatiko dėl Kreiv no, kad šis atvaizduotas kairiuoju (ateistiniu) liberalu, kurio darbai siekia niekšybi , tartum nuo šitokios r šies nusikaltim liberalai b t apdrausti.

Žinant šiuos priekaištus atviromis akimis, matyti, kad V. Ramono k riny s buvo kritikuojamas todėl, kad jis — pasaul ži rinis, t. y. kad juo rašytojas kritikavo liberalizmo pagrindus ir praktik , juos sugretindamas su krikšionišk ir komunistini princip apraiškoms lietuviškame gyvenime. Bet šitaip kritikuojant liberalizm , turjo pasirodyti ir paio rašytojo pasaul -

⁵⁷ Ten pat.

⁵⁸ A. R. K. s, *Pamfletinis personažas*, žr. *Mintis* Memmingen, 1947.XII.6 d.

⁵⁹ Ten pat.

⁶⁰ Ten pat.

ži ra. D l to B. Gražulis atvirai prikišo V. Ramouui tardamas : « Tik vienas atsakymas : autoriui r p jo pareikšti savo pasaul - ži rin *credo* ».

B. Gražuliui nepatiko *Kryžiai* ir d l antro motyvo — d l nepakankamo tautiškumo. Nors romano veik jai yra vaizduojami gyven tarp Marijampol s ir Liudvinavo, t. y. S duvoje, Gražulis tai neig teigdamas : « Tai ne Suvalkija, bet spj vis j »⁶¹. Prikišdamas romano heroj orientacij arba Maskv , arba Rom , Gražulis klaus : « O kur Vilnius ? » Toliau kritikas aiškino : « Jei lietuvišku keliu neina romano veik jai, tai dar ne-reiškia, kad tokio kelio n ra [...] Mes matome tik tiek, kad tautinio aspekto *Kryžiuose* n ra — arba Roma, arba Maskva»⁶².

Kadangi priekaištai V. Ramonui d l romano pasaul ži rinio aspekto ir d l tautiškumo-lietuviškumo atrod neteisingi, polemik d l *Kryžī* prisi jo sijungti ir ši eilu i autoriui ilgoku straipsniu *Pasaul ži ra ir tautiškumas literat roje*⁶³. Šiandien n ra reikalo kartoti an vis straipsn , kuris buvo susietas su ano laiko (1947 m.) lietuviškomis aktualijomis; ta iau atrodo nau-dinga priminti ten iškeltus argumentus, svarstant autoriaus pasaul ži ros problem dailiojoje literat roje apskritai ir *Kryžī* romane specialiai. Šitaip pagilinamas šio k rinio supratimas. Šitam pa iam tikslui patarnauja ir tautiškumo bei lietuviškumo klausimo panašus svarstymas.

Taigi, ar turi rašytojas teis savo dailiajame k rinyje išreikšti savo pasaul ži r ? Ar pasaul ži ros neigimas dail je ir literat - roje n ra tam tikros pasaul ži ros tez ?

Atsakant šiuos klausimus, reik jo priminti, kad XIX am-žiaus viduryje buvo atsiradusi tokia paži ra, kuri, susiformavusi buržuazinio liberalizmo sluoksniuose, neigiamai vertino pasaul - ži r . Ji dažnai vadinama *l'ari pour l'art* kryptimi, nes ji buvo išk lusi meno autonomijos id j , teisingiau — estetines vertybes pasta iusi aukš iau vis kit . Aukštindami men , šios teorijos šalininkai ypa pabr ždavo meno k r jo laisv . Jie galvojo, kad vairus emocinio gyvenimo pažinimas meno ir literat ros k r - jams yra svarbesnis už pozityvi pasaul ži r , kuri varžanti j laisv , ypa dorov s srityje. Atrodo, kad šitokia paži ra vado-vavosi ir B. Gražulis su A. R ku, kritikuodami *Kryžius*. Bet ar

⁶¹ B. Gražulis, *Pasaul ži rinis romanas*, žr. *Mintis*, Memmingen, 1947.XI.29 d.

⁶² Ten pat.

⁶³ *Aidai*, Münchenas, 1948 m. (vasario m n.) 11 nr., 72-79 psl.

ji nebuvo padiktuota j pasaul ži ros ? Juk reikalavimas atsakyti pasaul ži ros dail je ir literat roje yra ne kas kita, kaip pasaul ži rinis principas, mielas buržuaziniam liberalizmui.

Deja, ši paži ra, tokia patogi silpniesiems dailininkams ir rašytojams, niekada vis nebuvo pripažinta ir vis labiau pasensta. Viena, ji atrodo be j g prieš vadinam j angažuot literat r , ypa iškilusi per II-j pasaulin kar ir reikalaujan i aktyviai veikti gyvenim ne vien grožiu. Antra, ji atrodo prieštaraujanti didži j talent ir genij k rybai, kurios be autori pasaul ži ros negalima gerai suprasti n išaiškinti.

Iš tikro šiandien sunku sutikti meno filosof ar rimt kritik , kurie manyt , kad žymus dail s ir literat ros k rinys neslepia savyje problem bei neapreiškia autoriaus pasaul jautos ir pasaul ži ros. Šiandien meno filosofai sutinka, kad žymus menininkas savo k rinyje neapreiškia savo paviršutinio aš su kasdienin mis smulkmenomis, bet jis ten atskleidžia gili j savo asmenyb su giliausiomis savo sielos aspiracijomis. O tada k r jas savo k rinyje savaimė atskleidžia ir savo santykius su pasauliu ir gyvenimu. Kitaip sakant, kiekviename žymiam k rinyje galima pajusti autoriaus pasaul jaut , kurioje gl di vienas antras atsakymas žmogaus gyvenimo ir b ties prasm . Tai reiškia, kad kiekvienas žymus dailiosios literat ros k rinys atskleidžia dal rašytojo pasaul ži ros. Juo rašytojas yra stipresnio intelekto ir jautresn s intuicijos, juo jis giliau žvelgia tikrov s ir b ties apskritai problemas, kurias sprendžia filosofija ir religija, turin ios pagrindin s reikšm s pasaul ži rai. Kitaip sakant, kiekvienas žymus probleminis dailiosios literat ros k rinys yra taip pat autoriaus pasaul ži ros vaisius. Ner tai jis b na vaizdinis rašytojo atsakymas koki nors pasaul ži rin problem , d l kurios autorius ypa kent jo, arba kuria džiaugiasi laim j s.

Nors žymi k r j pasaul jauta ir pasaul ži ra pastebima bet kokioje dail s srityje, ta iau jos ryškiausiai pasirodo dailiojoje literat roje. Tai mums liudija Dant s Alighieri *Dieviškoji komedija*, Goetb s k riniai ir Schillerio dramos, V. Hugo lyrika ir poemos, H. de Balzac'o *Žmogiškos komedijos* romanai ir skeptiškojo G. Flaubert'o k riniai, nors šis rašytojas ir nor jo b ti nepastebimas kaip Dievas savo k riniuose. O jei paimsime A. France, E. Zola, T. Dostojevskio, L. Tolstojaus romanus, P. Claudelio dramas, O. V. Milašiaus lyrines ir dramatinės poemas, b sime panardinti iki aus pasaul ži rin se problemose. Ta iau daugelio ši problem išraiška adekvatin je estetin je formoje iškelia k rinius nepraeinam tarptautin lyg . Kod l tat reikt niekinti *Kryžius* d l to, kad šitame romane pasirodo problema,

sprendžiama pagal autoriaus pasaul žiūrėjimą, nors kūrinyje ir nepasiektas tarptautinio lygio?

Negalima taip pat *Kryžiams* prikišti melo tiek dėl romano problemos, tiek dėl jo centrinio veikėjo Kreivno. Viena, savo kūrinyje V. Ramonas vaizduoja didelį sukratumą, kurį S. Duvos kaimas atnešė sovietinė okupacija 1940-1941 metais. Tas sukratumas buvo toks žymus, kad jis kai kuriuose asmenyse, šeimose, idžinose organizacijose pasireiškė kaip didesnis ar mažesnis lūžis. Jį pajuto tiek Lietuvos miestai, tiek kaimų gyventojai. Tas sukratumas neaplenkė liberalus vis tiek, ar jie buvo kairieji ar dešinieji. Okupantai ir savųjų komunistų spaudžiamiesiems, Lietuvos liberalams reikėjo apsispręsti ne vien teoriškai, bet ir praktiškai, gyvenimiškai. Tai sudarė liberalams, ypač kairiesiems, tikrą problemą, nes apsisprendimo reikalavo bolševikai, traukdami vairius kairiuosius savo pusę, rodydami jiems savo palankumą, kai tuo tarpu katalikus ir apskritai tikinčiuosius tie patys bolševikai traktavo priešiška, šitaip palengvindami tikintiems apsispręsti sovietinės okupacijos atžvilgiu. Liberalai apsisprendimui komunistinės okupacijos atžvilgiu V. Ramonas ir pasirinko kaip centrinę problemą *Kryžių* romanui.

Antra, konkrečiai išreiškdamas ir vaizduodamas liberalų apsisprendimą bolševikinės okupacijos atžvilgiu, V. Ramonas parodė ne vieną, bet tris liberalus, kurie apsisprendė eiti ne vienu, bet trimis keliais. Kai V. Ramonui buvo prikišama, kad jis savo *Kryžiuose* norįs nuvesti liberalus arba Maskvą, arba Romą, buvo nurodyta, kad tai neatitinka tiesos: vyriausias, labiausiai užkietįs liberalas-laisvamanis Kreivnas niekur nenuėina, nes žvelgia nuo komunistų kulkos. Tiesa, kaip sakytą, Kreivnas nėra vienas. Šalia jo iš kairės rašytojas pastatė nelegalų sūnų irai Giružą, o iš dešinės — legalų sūnų Petrą, agronomijos studentą. Tiedu jaunieji abu yra patyrę savo tėvo pozityvistinės, ateistinės takos, tik Petras taip pat yra gyvenęs savo katalikų motinos veikiamas. Okupacijos pradžioje pamatęs komunistų ir kitų kairiųjų darbus, šis legalusis Kreivnas nusisugrąžino nuo komunistų ir kitokių kairiųjų, o meilės tikinčiai Elziutei takoje jis pasuko katalikų, savo motinos pasaulį žiūrėjimą, ruošiasi kovoti su Lietuvos okupantais, bet, komunistų persekiojamas, jis buvo priverstas palikti savo tėvynę, kad nors išsaugotų savo asmeninį laisvumą. Taigi, jeigu kas nori, galėtų sakyti, kad legalusis Kreivnas nusisugrąžino « Romą ».

Lietuvos okupacijos ir komunizmo atžvilgiu kitaip apsisprendė antras jaunųjų liberalų, Giružis. Tarp tėvo diegtą jam poži-

tyvizmo bei ateizmo prad ir komunizmo jis tuojau pajuto giminyrst ir, draug paveiktas, pasuko talkininkavim sovietiniams okupantams. Nuo atviros kovos prieš « buožes » kur laik Giruž sulaik Kreiv no planas sutuokdinti nelegal j s n su vienturte Gr sto dukterimi Elziute. Bet, šiam planui sugriuvus ir paaišk jus, kad Kreiv nas — ne tik jo nelegalus t vas, bet ir jo meil s varžovas, Giružio kerštas ir atsidavimas komunist planams nu jo iki tokio kraštutinumo, kad jis NKVD policijai nekaltai skund Kreiv n ir Gr št , nors jis ir neman , kad šitie « buož s » bus sušaudyti be teismo (karo pradžioje tarp soviet ir naci). Šituo atveju b t galima tarti, kad kairusis liberalas Giružis « nu jo Maskv ».

Ta iau, kaip min ta, niekur « nenu jo » kertinis liberalas Kreiv nas. Jis kairi j liberal pozicij neišdav nei « Romai », nei « Maskvai ». Iš pradžios jis steng si išauginti laisvamaniais abus nus, simpatizavo komunistams, bet, pamat s j darbus ir patyr s j skriaud , jis net verk . Tiesa, viešai jis nenustojo pataikauti komunistams, bet širdyje nuo j buvo nutol s, palikdamas regimai aršiu ateistu iki galo, kai, nelegaliojo s naus nekaltai sk stas politinei policijai, buvo sušaudytas prie improvizuot kryži drauge su kataliku Gr štu.

Taigi ir nematyti, kad liberal santykiuose su komunizmu *Kryž* autorius b t paskelb s kok nors mel ar šmeižt prieš liberalizm . Šituose santykiuose simboliškai nubr ždamas liberalams tris galimybes, rašytojas, gal b t, nelaik j labai garbingomis, o viena j , b tent, Kreiv no pozicija jam atrod dramatiška, beveik traagiška, nes liberalas t vas buvo pagimd s, simboliškai kalbant, tok kair liberal , kuris nuosekliai eidamas ateistine linija iki galo, tapo savo t vo išdaviku mir iai. Tiesa, *Kryž* romane Kreiv no ir Giružio santykiai t ra atvaizduoti simboliškai, tod l neturi b tinumo galios, bet vis d lto jie gali b ti nemalon s liberalams, ypa kairiesiems : jie nurodo, kad kai kurie ši vaikai, nuried dami komunist gretas, tampa savo t v išdavikais ir netiesioginiais žudikais, nes sovietin je santvarkoje liberalizmas nei teoriškai, nei praktiškai nebe manomas : jis naikinamas, simboliškai kalbant, kalamas prie kryžiaus drauge su katalikybe ir kitokios religijos atstovais, išpaž stan iais laisv .

Šitokio, kaip ia nurodyta, liberalizmo likimo santykiuose su komunizmu V. Ramonas neišlauž iš piršto, bet pa m iš lietuviškos tikrov s. Kai j žvelgiame nuo *Aušros* laik iki nepriklausomos Lietuvos respublikos, matome, kad liberalai pad jo atsirasti socialistams, o šie — komunistams, kitaip sakant, iš

liberalinio V. Kudirkos *Varpo* bendradarbi susiformavo socialist *Darbinink Balsas*, o iš šio prieglobsio išriedėjo komunistai su V. Mickeviium-Kapsuku, Aleksa Angarieiu priešakyje, o šie per Rusijos revoliuciją 1917 m. jau nusigrįžė prieš liberalus ir socialistus, juos sodindami kalėjimus.

Panašią evoliuciją matome ir nepriklausomoje Lietuvoje. Nei laisvamano V. Dubo *Vagos* žurnalas, nei dr. J. Šli po *Laisvoji Mintis*, nei P. Bortkeviienės bei Kardelio *Lietuvos Žini* dienraštis nebuvo socialistiniai, bet liberaliniai; bet jie kartu su socialistu Bugailiškiu *Kult ros* žurnalu buvo tokios kairiosios « peryklos », kad jos davė komunistams pirmuosius pagrindinius talkininkus-kolaborantus, kai Lietuvai užplūdo Soviet Rusijos armijos 1949 metais.

Argi tada vadinamojoje Liaudies Vyriausybėje, prie kurios okupuota Lietuva turėjo būti formaliai inkorporuota Soviet Sąjungai, buvo bent vienas asmuo, kuris viešai būtų pasisakyęs katalikas? Ne. Ten buvo kairieji, « pažangieji » (liberalai, socialistai, komunistai). Juk tada neva Lietuvos prezidento pareigas įsėdęs Justas Paleckis buvo buvęs Valstiejių liaudininkų partijos centro komiteto narys. Neva Liaudies Vyriausybės oficiozo *Darbo Lietuvos* vyriausiuoju redaktoriumi tada tapo *Lietuvos Žini* redakcijos narys Jonas Šimkus, kuris 1941 m. birželio 14-18 dienomis padėjo NKVD policijai savivalioms, tremiant lietuvius Sibiryje. Lietuvos telegramų agentūros ELTOS direktoriumi 1940 m. buvo paskirtas Kostas Korsakas, kuris anksčiau buvo neoficialus *Kult ros* redaktorius. Kauno ir Vilniaus universitetų rektorais kairūsiai A. Venclova paskyrė kariuosius (A. Puren ir M. Biržišką). Ir kituose vadovaujamuose postuose 1940 metais atsidūrė taip pat liberalai, kairieji, socialistai. Jų gal ne vienas tada norėjo Lietuvai gelbėti kaip V. Krivai-Mickevičius, ar Ernestas Galvanauskas, ar Mykolas Biržiška. Bet šie pirmieji, sovietiniai tankūsai apsupti, pamatė, kad jie buvo tokie pat bejgiai, kokių pasijuto Sėduvos kaime Zigmas Kreivėnas, *Kult ros* žurnalo skaitytojas.

Kad komunistai patys 1940 m. nurodė savo ideologinį giminybę su socialistais ir liberalais-laisvamaniais, niekas geriau neliudijo, kaip *Laisvosios Minties* ir *Kult ros* žurnalai: jie tada komunistai neuždarė, kai tuo tarpu visi kiti laisvos Lietuvos laikraščiai buvo likviduoti Maskvos Kremliaus sakymu. Todėl iš *Laisvosios Minties* ir *Kult ros* laikraščiai skaitytojų Lietuvos miestuose ir miesteliuose buvo pirmiausia formuojami okupuoto krašto administraciniai kadrai, o iš studentų *varpinink* tarpo buvo skiriami pirmieji politrukai Lietuvos kariuomenės dali-

niams. Tie didesni ar mažesni kolaborantai jo V. Kr v s, E. Galvanausko, J. Paleckio p domis. J daug kas tada nor jo Lietuvai gero ir neman žudyti savo « t v » liberal , kaip Giružis neketino sk sti Kreiv no. Bet vis d lto iš jo taip, kad daug kas t « t v » dreb jo d l savo likimo.

Jeigu 1944 m. vasar iš Lietuvos trauk si tokie žym s liberalai ir socialistai kaip trys broliai Biržiškos, V. Kr v , dr. Kazys Grinius, dr. J. Šli pas, Steponas Kairys, Martynas Jankus ir kiti mažiau gars s kairieji, nevengdami nei «klerikal », nei «fašist », tai reiškia, kad kairi j patirtis 1940 metais, santykiaujant su komunistais, buvo per karti : jie bijojo b ti sunaikinti savo « Giruži », panašiai kaip Zigmąs Kreiv nas. Paga liau ar Kreiv no tragišk pabaig nebuvo panaši dr. Jono Šli po mirtis ? Argi šis lietuvis patriotas, kairusis liberalas, 1944 metais b gdamas nuo savo id jini vaik ir aukl tini , gr žtan i Lietuvon su raudon ja armija, netur jo mirti tremtiniu svetimoje degan ioje žem je, vokie i naci (id jini kryžiuo i palikuoni) valdomame Berlyne f

Šituos faktus ia minime ne kam nors apkaltinti, bet parodyti, kad vadinamieji pažangieji (laisvamaniai, liberalai, socialistai) 1940-1941 metais d l sovietin s invazijos Lietuv pergyveno gilaus l žio dram , gal ger nor , bet kolaborant dram , kuri buvo kitokia negu drama krikš ioni , persekiojam to paties priešo. Nors šitokios ar kitokios tikrov s liudijimas n ra tikslus kriterijus dailiosios literat ros realistiniam k riniui, bet vis d lto id jin ir moralin tikrov Lietuvoje 1940-1941 metais neprieštarauja tam, k V. Ramonas *Kryžī* romane atvaizdavo simboliškai. Jis teisingai nurod , kad liberal ir kairi j aukl tini žymi dalis tapo sovietini rus rankiais. Tarp kit *Kryžiuose* buvo Giružis, kurio elgesys su Kreiv nu, Gr štu bei j kaimynais buvo komunistišk kolaborant elgesys su liberalais, katalikais ir kitais nekairiaisiais.

Priekaištaudamas V. Ramonui d l liberalizmo kritikos *Kryžiuose*, B. Gražulis taip pat buvo nepatenkintas, kad «lietuvišku keliu neina romano veik jai». Kaip Gražulis suprato t tautišk keli , jis pla iau neaiškino ; bet gal nebus klaida manyti, kad jis randa *Kryžī* roman nepakankamai tautišk arba lietuvišk . Ta iau, ar iš tikr j V. Ramono k rinys menkai lietuviškas ?

Trumpai atsakyti gana sunku, nes tautiškumo klausimas dail je ir literat roje yra vienas painiausi . Kas, rodos, begal t b ti lietuviškesnio kaip Maironio *Jaunoji Lietuva*, kur ne tik vardas, bet taip pat poemos id jos bei kiti k rinio elementai

aiškiai byloja apie Lietuv XIX ir XX amžius vartoję. Tačiau B. Sruoga yra skelbęs spaudoje, kad *Jaunoji Lietuva* nesanti lietuviška, nes ten Nemuno vard pakeitus Dunojumi, o veiksams davus slaviškus vardus, bulgarai su serbais susipešėdė Maironio poemos. Tačiau samprotaujant paradokšais, kaip tada B. Sruoga, būtų galima klausti, ar M. K. Iurlionio knyba yra lietuviška? Ar užtenka jo paveiksluose *Vyio* ir *Žemai kapini*, kad M. K. Iurlionio tapyba būtų laikoma lietuviška?

Jeigu tautiškas dailiajame mene ir literaturoje glūdi tilduose ir idjose, galima būtų kelti (pagal B. Sruogos paradokšą) abejoni ir dėl M. K. Iurlionio tapybos lietuviškumo. Bet juk tautiškas, taigi ir lietuviškas pirmiausia atsispindi karoj pasaul jautoje, kuri galima pastebėti j k riniuose, ir tik antroje eilėje — varduose, idjose, siužetuose. O pasaul jautareiškia intuityvin žmoni (ir k r j) santyk su visata, gamta ir žmonis. Vienos tautos žmonis pasaul jaut suformuoja rasins ypatybs, geografin aplinka, bendras istorinis likimas, kraštokinis pobdis, kalba, religija, tradicijos, papročiai, menas, tautodailis, tautosaka ir gal kitokie veiksniai. Savo pasaul jautas turi pavieniai asmenis, jas taip pat turi, kad ir sunkiai apiuopiamas, vairios tautos. Taigi tautin pasaul jaut arba intuityvin santykiavim su tikrove galima greičiau jausti, negu j apibržti s vokomis.

Tod l, norint nuspręsti, ar Vincas Ramonas *Kryžiai* roman sukur lietuvišk, reikia žinoti, kaip to k rinio veikjai santykiauja su Dievu, su gamta, žmonis, papročiais, tradicijomis, darbais, t. y. su tokiomis tikrov s apraiškoms, su kokiomis susidurdamas žmogus reaguoja jausmais ir vaizduote, o ne vien protu. Sakysime, norėdami pamatyti, kokie *Kryžiai* veikjai santykiai su Dievu, reikia pirmiausia sustoti prie Kreivnienis ir Gršto, o jau paskiau prie kit, nes šis santykiai su antgamtinė tikrove sunkiau matyti. Tuo tarpu Kreivnienis katalikiškoji religija yra asmenin ir tradicin. Tai religija lietuvis kaimietis, kuriai toli bažnyia, bet kuri laisvalaikiu, o jau būtinai šventadien pasiima maldaknyg pasimelsti, jeigu būna sutrukdyta nuvykti miši tolim bažnyi. Sunkiai ligai už jus, Kreivnienis šaukiasi kunigo, kad nenumirt be sakrament, susigraudinusi ir didžiausiu nuolankumu ji laukia Išganytojo ostijos pavidalu. Tada jos lpos šnabžda: «Dieve, duok amžin šviesyb! Švenčiausias Sutv r jau, šaukiuosi Tav s»⁶⁴. Jos susitaikymas su Dievo valia

⁶⁴ V. Ramonas, *Kryžiai*, 96 psl.

yra jos savas ir drauge tradicijos suformuotas bruožas, toks pat kaip A. Vienažindžio eil raštyje *Kaip gi gražus tolimasis dangus*.

Religiniu atžvilgiu katalikas Gr štas — toks pats lietuviškas. Jis ypa toks santykiuose su mirusiais. Nors jo žmona jau apie 20 met , kai yra amžinai užmerkusi savo akis, bet Gr štas dar vis jos tebeli di. O kaip jis gerbia senas kapinaites, kuriose seniai niekas nebelaidoja! Tai jam šventa. Tod l jis energingai gina kapinai i kryžius, kai pamato Kreiv n juos ten naikinant. «Tau stulpas, — šaukia jis savo kaimynui, — o žmon s ia rinkdavosi, eidavo giedodami, suklaupdavo ir meldavosi. Už visus meldavo Diev , už visus — už gyvus ir mirusius »⁶⁵. Gerbdamas kryži , Gr štas Dievo garbei ir savo malonumui turi pasistat s tradicin lietuvišk kryži su koplyt le sode.

« Koplyt l s stogo apa ia buvo apvesta išpiaustytom juostom. Ir sienos margavo. Tulp s ten išpiaustytos ir saulut s. Rodos, iš senoviško žiursto kas pa m rašt ir pad jo ia. Ir kryžius kaltinis, su žvaigžd m ir spinduliais, o pro stikl žem ži r jo sm tkelis. Nedažyto žuolo. Susim st s ir nuli d s ži r jo jis »⁶⁶.

Ši dailiai padaryta koplyt l patinka net Kreiv nui, nors šis ateistas d l jos pastatymo ir prikišdavo Gr štui nereikalingas išlaidas.

Dauguma Lietuvos «pažangi j » savo kairum grind ne anglosaksiškai — savo socialin mis paži romis, bet negatyviu tik jimu — ateizmu. Šitoks buvo ir Zigmąs Kreiv nas *Kryžiuose*. Sociališkai ži rint, jis buvo tikras buržujus, storkaklis buož , kuris nesig dijo išnaudoti savo samdini (kume io, tarnai i). Bet jis nor jo, kad jie b t « pažang s » jo prasme, t. y. demonstruot savo netik jim . Ta ian šis pastarasis bendros laikysenos noras jau nurodo, kad Kreiv nas savo viduje yra tikintis, tik ne vien Diev , o naujus, XX amžiaus utopinius dievai ius — moksl , teknik , pažang , materializm , darvinizm , socializm . Nors jis (komunist pavyzdžiu) nor t savo iš vairi - izm supintas paži ras vadinti moksliskomis, ta iau tai iš tikro yra jo aistringas tik jimas, kuriame Diev ir dievišk j Apvaizd atstoja vairi teorij populiars š kiai. Kad šitoks nugirst ir paskaityt teorij mišinys sudaro Kreiv no tik jim , niekas geriau neliudija, kaip jo astringa kova su abejon mis po

⁶⁵ Ten pat, 308 psl.

⁶⁶ Ten pat, 18 pasl.

dukters Maryt s mirties, — kova apsireišianti jo disputu su Gr stu d l Dievo ir s žin s ir pagaliau kryži kapinait se iškirtimu. Šiuo pastaruoju veiksmu tas « pažanguolis » nori demonstratyviai sustiprinti savo susvyravus, neigiam tik jim, lyg užgr sti bedugn, atsirandan i jo b tyb je, gri vant jo « moksliskam » tik jimui. Taigi Kreiv no kairumas, pagr stas daugiausia jo materialistiniu-scientistiniu tik jimu, yra taip pat charakteringas lietuvi « pažangiesiems », nors jis at j s iš Rusijos.

Kaip santykiai su Dievu, taip santykiai su gamta — gyv ja ir negy j — *Kryži* romane yra lietuviški. Gamtos atžvilgiu tiek pats autorius, tiek jo k rinio veik jai yra nusiteik lyriškai kaip daugumas lietuvi. Net tradicij priešas ir visoki naujovi promotorius Kreiv nas m gsta gamt. Šis brutalokas realistas, pavasariui sprogstant negali susilaikyti nesvajoj s sentimentaliai erotiškai. Pamat s prie namo neseniai iš kevalo išsiritusius p - kuotus viš iukus, Kreiv nas nesusilaiko jiems nepasimeilin s. Sugav s vien j ciksint, jis priglaudžia jo snapiuk prie savo l p ir kalbasi su juo, lyg kokia maža mergait .

Gamtos jautrumo atžvilgiu Kreiv n yra panašus visai priešingo temperamento ir paži r kininkas Gr štas. Jis labai švelniai kalba apie visus gyvius. Jie jam atrodo kaip Dievo mokiniai (« Matai, kaip Dievas juos išmok ») ⁶⁷. Santykiaudamas su jais, Gr štas turi net savo filosofij : « Gyvul skriaudi — pats sau pikta darai », sako jis. Tod l begelb damas iš lizdo iškritus žvirbliuk, Gr štas užmiršta laukuose vežim jav ir j sulydo, o d l to v liau j pašiepia Kreiv nas tardamas : « Tau viskas šventa. Net žvirblis »⁶⁸. Ir medis, senas žuolas Gr štui taip pat vos ne šventas. Juo, nuo gaisro apsvilusiu, atrodo, jis labiau sielojasi negu sudegusiu kluonu. Šitaip, tur b t, gamtos nepa- j gia myl ti nei lenkas, nei vokietis, o tik lietuvis, kurio senoliai dar prieš krikš ionyb s pri mim garbino retus medžius ir kitus ypatingus gamtos reiškinius kaip šventus.

Ir *Kryži* veik j prisirišimas prie žem s nemažiau lietuviškas. Kai bolševikai 1940 metais prad jo propagandin žem s dalinim bežemiams, b tinai jos nor jo gauti net tie, kurie jos n ra dirb . Antai, toks ra ius Giružis, kuris gali gerai verstis iš savo amato, nori gauti žem s sklyp . « Seniau, — sako jis — kas man ta žem ? O kai dabar j pajudino, tai rodos, be jos gyventi nega-

⁶⁷ Ten pat.

⁶⁸ Ten pat, 304 psl.

lesiu. Net pavydas ir piktumas ima, kad kiti gali gauti daugiau negu aš »⁶⁹. Per t propagandin žem s parceliacij , kurios klas-tingumo tada nesuprato, Kreiv no kumetis Motiejus kovoja tiesiog d l kiekvieno dirvožemio centimetro.

Lietuvi tautin s pasaul ži ros vien antr bruož atskleidžia taip pat, darbymet s. Antai, tuos lauk darbus lig II pasaulinio karo atlikdavo ne vienos tautos žmon s, ta iau lietuviai juos dirbdavo energingai, užsideg , beveik aistringai, ne taip flegmatiškai kaip vokie iai. Tai matyti ir *Kryžiuose* V. Ramono vaizduojamoje rugiapi t je, kurioje darbo karštis išsivysto iki drabuži permirkimo prakaitu, nors šito darbo dalyviai pripaž sta, kad seniau, kol nebuvo plaunam j mašin , rugiapi t s ir j pabaigtuv s b davusios domesn s. B davo « Vainik neša, dainuoja, vandeni u laistosi, krykš ia. O paskui kiek t šoki , kiek to juoko, linksmybi ... O dabar ... »⁷⁰.

Iš vis Lietuvos provincij S duva buvo labiausiai pasinešusi visokias naujoves. Ta iau svetingumo paprotys ir ten tebebuvo gyvas. Tai atskleid Ramonas savo *Kryžiuose* vaizduodamas, kaip li dn ir skaudži Kreiv nui valand — jo žem s parceliacijos dien — šeimininkas vis tiek jau ia reikal pavaišinti savo nemalonius sve ius, žem s dalintojus, jau nekalbant apie puot , kuri po vis vasaros darb jis suruošia savo gimin ms ir kaimynams, nepaisydamas, kad šitoks vaišingumas gali užtraukti komunist talkinink tarim .

Kryži romano žmon s taip pat lietuviški, nors ir skirtingi nuo žemai i ir ryt aukštai i . S duviai m gsta naujoves, rie b ir patog gyvenim . Jie taip pat — ambicingi, energingi, kupini s mojaus ir pašaipos. *Kryžiuose* pašaipingi s mojai neatrodo stereotipiški ar išmukti : jie dinamiški, pažadinami aplinkybi , tartum kuriami prieš skaitytoj akis. Antai, geidulio pagundytas Kreiv nas savo tarnaitėi Julei gnyb šlaun . Ši r ž jam šliure per rank . Dantis sukand s ir m gindamas šypsotis, Kreiv nas pratar : « Tu, ži rau, kaip žarija » ... Š žod pasigavusi, Jul ia pat suk r savo s mojing patarl : « Žarija, bet ne balija, kad visi žlugt merkt . Pagnaubys tas, kuriam teksiu»⁷¹. Arba, antai, pletkinink Grybien papasakojo Giružienei apie žmoni kalbas, kad Gr štas neduosi s savo dukters bedieviui. tai

⁶⁹ Ten pat, 117 psl.

⁷⁰ Ten pat, 207 psl.

⁷¹ Ten pat, 54-55 psl.

Giružio motina s mojingai atkerta : « O kas kam darbo, ar jis bedievis, ar nebedievis. Tik jie, mat, visi labai geri... Diev k mus praš !»⁷². Pamat s Giružio sužeist veid , Kreiv nas teiraujasi, kas jam atsitiko, o Giružis s mojingai paaiškina : « Blusa spyr , o buvo pakaustyta »⁷³. Pradedan iam sigyventi sovietin tvark ir iman iam tinginiauti Kreiv no samdiniui Motiejui Giružis taria : « Turit laisv , bet jums vis tiek dar reikia gero botago ».

tai Motiejus atsikerta : « Toki laisv mes ir seniau tur jome. Nebent tik botag prid site »⁷⁴.

Tiek ia pacituoti, tiek kiti s mojai atrodo sukurti pagal s duvi b d ir j tradicijas. Net naujovi snobas Kreiv nas dar n ra paliestas « moksliskos » bendrin s kalbos. Kai ima kalb ti apie merginas, arba joms meilintis, pirmiausia jis prabyla tautosakine lietuvi dain kalba. Autai, nu j s Gr štus piršti Giruž Elziutei, j vadindamas « žalia r t šakele geltonoj kassel j », sak si nor s pranešti, kad « augo berželis viešoj pakel j ir sud mojo ir sugodojo gražiai nusilenkti žaliai liepelei vidury vyšni sodelio ». Jis at j s nei pirkti, nei parduoti, «tik pasakyti, kad vienas jaunas bernuž lis seniai nakt nemiega, akeles praži r jo šit šalel ... O Elziut n nežino»⁷⁵. Nuvažiav s aplankyti Magdut s bei jai pirštis, Kreiv nas pasveikinimui prabyla tautosakiškai : « B tum vartelius užk lus, dureles uždarius. Eikš, iškelsiu savo aud j l iš uosio stakleli »⁷⁶.

Ta iau, kas nuostabiausia *Kryži* romane, tai priežodži ir patarli gausa. Jos atskleidžia ia s duvi žaidžiant kalb jimo b d , ia romano kalbos artum lietuvi tautosakai, ia puošia k rin lyg spindiniais brangakmeniais, nes patarles vartoja toli gražu ne vienas Kreiv nas. ia nepacituoti bent vaizdesni priežodži ir patarli , reikšt tušiais žodžiais pridengti vien sp - dingiausi!! V. Ramono priemoni vaizduoti, ypa tiesiogin je kalboje, dialoguose. Pavyzdžiui, štai, kaip Magdut išreiškia savo meil s filosofij : « Kai yra duonos, ir prie duonos, tai ir meil atsiranda »⁷⁷. Kreiv nui, kuris si lo Magdutei pasibu iuoti, ji atsako : « Mano l pos nebl kiutos — nuplyšt greit »⁷⁸. Krei-

⁷² Ten pat, 90 psl.

⁷³ Ten pat, 106 psl.

⁷⁴ Ten pat, 203 psl.

⁷⁵ Ten pat, 63 psl.

⁷⁶ Ten pat, 100 psl.

⁷⁷ Ten pat, 33 psl.

⁷⁸ Ten pat, 101 psl.

v nui, kuris nor t iš kelio pašalinti savo varžov Giruž, nors pats Magdūt s dar negali vesti, ji atkerta : « Pats mešker s neturit, o kitam ešer baidot»⁷⁹.

Impulsyvusis Giružis savo kalboje taip pat vartoja priežodžius ir patarles. Kai Kreiv nas jam pasisi lo pab ti piršliu, tas ra ius atsako : « Tik girtas ir gali vesti. Argi blaivus b damas krausi b d sau ant sprando ? »⁸⁰. « Moteris kaip kat — paglostyk, bet ant keli neimk — nagus suleis», — samprotauja Giružis apie moteris⁸¹. Negali be patarli išsiversti n ramusis Gr štas. Štai jo paži ra gerus darbus : « Su popieriu našlai iui ašar nenušluostysi. Širdies reik»⁸². Skolininko stov Gr štas išreiškia šitoku priežodžiu : « Skolint — kaip kirviu koj sikirst. Ir nak ia neužmigi»⁸³.

Patarles ir priežodžius vartoja net tre iaeiliai *Kryži* veik jai. Antai, Gr što samdinys Jonas savo šeimininkui atsako : « Pasak , kaip saul kepure uždeng ... Jei žmogus Dievo nebijo, tai jis bijo tik lazdos»⁸⁴. O Elziut s Gr stait s draug Onut apie kai kuri vyr šnekas šitaip atsiliepia : «Pe ius rausta, kai pradeda apie mergas šnek t»⁸⁵. Daugiausia priežodži ir patarli pavartoja « pažanguolis » Kreiv nas. Jo žodžiai ne kart pakrypsta filosofin išmint : « Grab ir lopš dirba tas pats meisteris. Abu iš to paties medžio »⁸⁶. «Kaip žaibas žmogaus gyvenimas. Blykstel jo, trenk , ir n ra amžinai»⁸⁷. Bet Kreiv nas neb t Kreiv nu, jei ir kasdienio gyvenimo neštampuot savo paži r antspaudu, kaip šit : « Negali taip be darbo, kada ir sliškai akmenis varto »⁸⁸. « Tas karštas tik jimas tavo galvel taip išdžiovino, kad net durel s neužsidaro », prikiša « pažanguolis » « atžagareiviui » Gr štui⁸⁹.

Iš ia cituot s duvie i gudravimo s moj , iš priežodži ir patarli vartojimo matyti, kaip jie suteikia *Kryži* romanui prasmingos gyvyb s ir spalvingo grožio lietuvi kalbai. Gal b t,

⁷⁹ Ten pat, 286 psl.

⁸⁰ Ten pat, 38 psl.

⁸¹ Ten pat, 184 psl.

⁸² Ten pat, 58 psl.

⁸³ Ten pat, 107 psl.

⁸⁴ Ten pat, 107 psl.

⁸⁵ Ten pat, 280 psl.

⁸⁶ Ten pat, 102 psl.

⁸⁷ Ten pat, 300 psl.

⁸⁸ Ten pat, 53 psl.

⁸⁹ Ten pat, 306 psl.

kad kai kurie t vaizding posaki yra paimti iš bendro lietuviškos tautosakos lobyno, taia kiti yra be abejon s sukurti paties Ramono, ypa intelektuališkieji. Puošdami lietuvi kalb , tie priežodžiai ir patarl s atskeidžia taip pat V. Ramono kalbos lankstum , lengvum , žodingum . Per vis roman tepasitaiko tik du germanizmai: vietoje prijuost s vartojamas žiurstas, o jav gubos vadinamos mandeliais. Tiesa, dar yra kapsams b - dingos sutrumpintos veiksmažodži bendra i gal n s, kaip nešt, važiuot. Bet šios ir kitos kaps tarm s smulkmenos kaip tik pabr žia romano lietuvišk k rybišk kalb , kurios nedr so neigti net *Kryžiams* nepalank s kritikai. Antai, B. Gražulis *Mintyje* raš :

« *Kryži* kalba reto gražumo ir turtingumo. Ji mirga spalvingiausiais palyginimais, liaudies išsireiškimais, negird tais ir tinkaniais ten, kur reikia. Ramono veik jai kalba gyva kalba, taip retam s literat roj »⁹⁰.

Užbaigiant polemines mintis apie *Kryži* roman , reikia pasakyti, kad juo V. Ramonas yra suk r s lietuviams svar epin k rin , kuris užims žymi viet lietuvi literat roje. Viena, kairiojo liberalizmo žlugimo drama santykiuose su komunizmu bei to liberalizmo kritika dar ilgai bus aktuali pasaulyje ; antra, *Kryžiuose* atvaizduotas, sovietin s okupacijos sukr stas Lietuvos kaimas pirm kart taip talentingai atsispindi lietuvi dailiojoje prozoje ; tre ia, šis k riny s yra žymiausias paminklas daug nusipelnusiam Lietuvos kinink luomui, kur rus komunistai prad jo naikinti per pirm j bolševik invazij Lietuvon 1940 metais ir galutinai sunaikino per antr j sovietin okupacij ; ketvirta, *Kryžiai* — žymus romanas grynai estetiškai — tiek reljefingais veik jais, tiek gyvu pasakojimu bei impresionistiniu vaizdavimu, tiek šmaikšiais dialogais, tiek priežodžiais ir patarl mis išpuošta lietuvi kalba.

POLINKIS APSAKYMUS

Paskelb s du *Kryži* romano leidimus ir išspausdin s pavieniu knyga *Dulkes raudoname saul leidy*, V. Ramonas viešai tyl jo iki 1960 met , kada iš spaudos iš jo jo trij apsakymi rinkinys *Miglotas rytas*⁹¹. Kod l taip retai rašytojas teskelbia savo k rinius,

⁹⁰ B. Gražulis, *Pasaul ži rinis romanas*, žr. *Mintis*, Memmingen 1947.XI.29 d.

⁹¹ Vincas Ramonas, *Miglotas rytas*, apsakos, Ghicaga 1960, 166 psl.

netiesiogin dalin atsakym jis yra dav s *Draugo* redaktoriui knn. dr. J. Prunskiui 1950.VIII.1 d. Šitame pokalbyje sn redaktoriumi Vincas Ramonas papasakojo apie savo k rybos proces , lie iant *Kryži* roman .

«Parašiau per tris m nesius, — sak rašytojas. — Tada buvau gimnazijos mokytojas ir rašiau roman , taigi dirbdavau po 12-14 valand per dien . Kada tur jau id j , vaizd ir gyvus žmones prieš akis, tada reik jo s d ti ir rašyti. Prieš rašydamas dvi savaiti ' nieko neveikiau '. Tik vaikštin jau po miesto sodn ir galvojau. Tas ' nieko neveikimas ' iš tikr j tai buvo romano suk rimas »⁹².

Tai reiškia, kad V. Ramonas rašo gana greitai ir intensyviai, bet tik tada, kai turi aiškiai susikristalizavusi id j ir jai reikalingus veik jus. Rašytojas teigia, kad jam svarbesni veik jai, nes *Dulkes raudoname saul leidy* ir *Kryžius* pirmiausia raš s tod l, kad nor j s amžinti jam paž stamus žmones, kurie romanuose vadinasi Norkaitis, Kreiv nas, Gr štas.

Bet šituo V. Ramono teigimu galima tik ti tik iš dalies, nes abiej jo roman analiz yra parodžiusi, kad m s rašytojui yra r p j s tiek visuomeninis t roman fonas, tiek j reikšmingos id jos, tiek j veik j psichika. Antra vertus, rašytojas ne visada savo k rinius rašo blaivios s mon s vadovaujamas, nes prieš k rybos proces reikšmingi duomenys susiformuoja autoriaus pas mon je ir iškyla s mon s švies kartais automatiškai, autoriui to visai nejau iant. Ta iau, kad *Migloto ryto* apsakymuose V. Ramonui pirmiausia r p jo veik jai, galima tik ti, nes visuose trijuose to rinkinio k riniuose pirmauja žmon s su j asmeniniais likimais. Tiesa, ten t veik j socialin aplinka yra aiški, ta iau socialiniai momentai rašytojui tiek t ra svarb s, kiek jie žiebia jausm konfliktus, arba patarnauja j tampai.

Tai geriausiai paliudija *Raudonos skarel s* apsakymas, parašytas 1951 metais. Nors to apsakymo fonu rašytojas pasirinko pirmosios sovietin s okupacijos aplinkybes, kokias parod *Kryži* romane, vis d lto *Raudonoje skarel je* pirmauja kininko Tumoso dviej samdini , Agotos Žiemyt s ir Miko Totoriaus erotiniai santykiai, pasibaig Miko kruvina mirtimi nuo buliaus rag . Jis žuvo ne tod l, kad nor jo gauti žem s sklyp per bolševikin žem s parceliacij , bet kad šitose aplinkyb se atsiskleid Tumoso

⁹² *Draugas*, 1950, VIII 1 d.

samdinio dviguba neištikimyb ir veidmainyst . Tada paaišk jo, kad, tur damas mergin , su kuria jau buvo sutarta santuoka, paženklinta žiedu, Mikas dar apgaudin jo Agot , lipidamas per lang jos kambar nak iai. Šitokios apgavyst s Agota nepaj g atleisti. Sulaukusi palanki aplinkybi laukuose, ji priseg prie Miko nugaros savo raudon skarel , kuri išprovokavo buliaus mirtinius sm gius neištikimam bernui. Šitaip meil , pasibaigusi mirtiniu kerštu, *Raudonoje skarel je* atskleid seksualinio instinkto galyb . Jis ia parodytas tamsia neigiama galybe gal dar ir d l to, kad raudona skarel ir jos savinink s kruvinas kerštas komunistuojan iam bernui suprastini kaip simboliai tos kult ros, koki Lietuvai primet sovietiniai rusai su savo raudona v liava.

Antras rinkinio apsakymas *Miglotos rytas* (1952 m.) taip pat atskleidžia vyro ir moters suart jim bei išsiskyrim to paties seksualinio instinkto takoje kaip *Raudonoje skarel je*, ta iau ia jo galia atrodo gerokai prislopinta gal tod l, kad šitame apsakyme vaizduojami jau pagyvenusi žmoni santykiai. Senbernis kininkas Varnagiris savo trobel sodybos gale pri m gyventi nesen našl R škien su vaiku, o po kurio laiko, kai R škien jau buvo tapusi Žaliaduonien , o Varnagiris ved s, jis buvusi našl iškeldino tod l, kad jo smarki, jauna žmona to nor jo. Nors ši Varnagirio ir nemyl jo, bet j tar , kad tarp jos vyro ir Žaliaduonien s teb ra gyvi abipusio palankumo jausmai. Taigi *Migloto ryto* apsakyme erotinio instinkto galia pasirodo nedidel : jis turi nusileisti protui ir ekonominiams reikalams. Pavyzdžiui, R škien išteko už padienio darbininko Žaliaduonio tod l, kad jis tur jo nuosav karv , o jos pienas buvo reikalingas B škien s vaikui. Vaizduodamas šit varging trobelnink santykius su kininku miglotame eros šeš lyje, V. Ramonas tur b t nor jo taip pat priminti simboliškai Lietuvos priklausomyb nuo caristin s Rusijos, nes *Migloto ryto* veiksmas vaizduoja Lietuvos žmones prieš I pasaulin kar .

Žymiai didesn ir mažiau miglota eroso galia vyro ir moters santykiuose pasirodo nepriklausomos Lietuvos laikais, bet tada pasipriešinimas ir kova prieš gaivalinius erotinius impulsus buvo s moningesni. Moraliniam s sprendimams tada tur davo nusilenkti net abipus meil . Šitok atvej matome *Šalt vanden* apysakoje (1956 m.). Joje V. Ramonas vaizduoja kinink Vai i jaunos tarnait s Uršul s Tre iokait s ir jos šeiminink s naus puskarininkio Antano abipus meil . Ji užsimezga iš pirmo žvilgsnio.

kai iš Marijampol s t višk savo t v aplankyti parvyksta Antanas. Šitam puskarininkui iš karto patinka jo t v šauni tarnait , o jai — jis. Nors Uršul lig tol stengdavosi kovoti prieš bet kokias erotines svajones, ta iau š kart ji pasijuto beveik bej g prieš j užpl dusius žavius meil s jausmus. M gin-dama sutramdyti j gundom gali , Uršul net braid šaltame rudens vandenyje. D l to peršalus, ji susirgo plau i uždegimu. Per šit lig j dviej meil tik dar labiau sustipr jo. Bet kai Antanas pasipiršo jau pasveikusiai Uršulei, ji atsisak už jo tek ti. Kent dama ji šitaip apsisprend ne d l socialini -luo-mini kli i , bet d l moralini motyv ; mat Uršul s glob ja Darata išaiškino, kad puskarininkis Antanas turi nelegal s nel iš kitos moters, kuri jam der t vesti. Taigi, atsitrenkdami jaunosios tarnait s vali , l žta eroso sparnai. Šituo pa iu jie atskleidžia skaitytojui moralin s kult ros grož ir laisvos valios laim jim asmenyse to luomo, kuris retai kada sulaukdavo tin-kamos pagarbos literat ros atstovuose.

Kaip matyti iš suglausto *Šalt vanden* turinio, šios apysakos tema — antinat ralistin . Jos k nijime didelis vaidmuo yra atitek s kinink jaunai, gražiai tarnaitai Uršulei ir padienei darbininkei, senmergei Daratai. Nors psichologiniu ir meniniu atžvilgiu nieko negalima prikišti tre iam svarbiam apysakos veik jui puskarininkui Antanui Vai iui, ta iau jis neatrodo toks originalus kaip sumin tos moterišk s. J rašytojas yra palik s nat ralistin je tradicijoje, kai tuo tarpu Uršul ir Darat jis lyg pakyl jo aukštesn moralin s kult ros lyg , kokiame rašytojai (ne tik m siškiai, bet ir kit literat r autoriai) n ra link vaiz-duoti nei kaimo jaun tarnai i , nei senmergi , dažnai vadinam davatkomis. O jeigu šitas moteriškes jie pasirinkdavo (arba pasirenka) savo apsakym heroj mis, jie dažniausiai jas vaizduo-davo pagal nat ralistin šablon degraduotas ir sušampuotas kokia nors yda. Ypa rašytoj malon s nesusilaukdavo senmerg , pravardžiuojama davatka, tartum ji b t ne žmogus, nevertas supratimo.

V. Ramonas kaip tik domus tuo, kad *Šaltuose vandenyse* sulaužo nat ralistin šablon , suteikdamas senmergei Daratai švelnios gyvos sielos bruož . Tiesa, jo *Šalt vanden* Darata n ra jokia šventoji. Kadaisė jaunyst je ji tur jo nelaim net susilaukti nelegalaus k dikio, kuris mir mažas. Dabar pasenusi ji piktai nudžiunga išgirdusi, kad kokia jauna mergina savo r t vainik l pasirodo suš rusi nakt žirgeliui. Darata jaun mergin nem gsta, bet ji visa širdimi myli Uršul , stengdamasi j vairiai globoti, kad ši jaunuol simyl dama nesuklupt nepataisomai.

Neveidmanaudama Darata neniekina n vyro-moters meil s. Priešingai. Meil — «tai geriausias daiktas iš vis daikt , kuriuos Viešpats Dievas mums dav . Ugnel ta.... Tik reikia, kad ne-purkštelt kaip parakas. Reikia, kad degt l tai, ilgai, kaip didel didel žvak . Neišsisuksi, kad ir kaip nor si. Nuo meil s nepa-b gsi, kaip nuo mirties », — filosofuoja Darata ⁹³.

Kad meil s žvak ilgai šviest ir šildyt jos mylim , neprity-rusi Uršul , Darata tam pavartoja viso savo gyvenimo patirties enciklopedij , savo lanks i diplomatij ir savo iškalb su aštriu liežuviu taiklioms ir vaizdingoms replikoms paleisti. Ji n ra nei išdidi, nei nusižeminusi. Nors ir vadina save pikta sene, sena nagine, arba sena ž simi, ta iau ji žino savo vert . Ji yra asme-nyb , kurioje sintetin vienyb susidar iš pa ios Daratos kar i gyvenimo patir i ir iš Katalik Bažny ios dorovinio bei reli-ginio mokslo. Tod l Darata, šita vargingos liaudies dukra, neatrodo tokia primityvi kaimo tamsuol , kokias m gdavo Žemait -Žyman-tien , bet jau gerokai krikšioniškos ir lietuviškos kult ros apdai-linta b tyb . Taigi ir sugeb jimas atskleisti dvasin s kult ros sušvyt jim padien je darbinink je senmerg je yra neabejotinis V. Ramono k rybinis laim jimas.

Jis nemažiau ryškiai atsiskleidžia taip pat Uršul s, kaimo tarnait s personaže, t. y. tokia literat riniame veik juje, kuris nuo A. Vienuolio Veronikos *Paskenduol je* netur jo rašytoj akies ir gero vardo taip pat, kaip senmerg davatka. Tai paliudija paskiausias žymus kaimo tarnait s atvaizdas, kok sutinkame Al s R tos *Trumpos dienos* romane (1955 m.). Juk pasakodama savo Bron s trumpo gyvenimo ilg biografij , rašytoja neišveng nat ralistinio pom gio padaryti t simpating mergin n ši , tartum nelegal s seksualiniai santykiai b t esminis bruožas kaimo tarnait ms. Tiesa, anos r šies nelaimi nepastoviam ir sunkiam tarnai i gyvenime gal pasitaikydavo dažniau negu kinink dukroms, kurios b davo labiau globojamos ir ginamos ; bet tai nepateisina rašytoj šablon . Kaip tik j priešininku ir pasirodo V. Ramonas savo *Migloto ryto* apsakymuose. *Raudonoje skarel je* atvaizdav s tarnait Agot , kruvinai keršijan i Mikui už jos apgavim , jis *Šaltuose vandenyse* suk r nepaprastai gyv skaidrios tarnait s atvaizd .

Tos apysakos Uršul pasirod morališkai skaisti ne tod l, kad ji b t buvusi nejautri vyriškio meilei, bet tod l, kad ji kovojo

---

⁹³ Ten pat, 67 psl.

prieš tos r šies nuod m , kartais klausydama Daratos patarim iki raid s. Tur b t, nor damas parodyti, kaip sunki buvo ši kova Uršulei, rašytojas atvaizdavo j toki jautriai moterišk , kad joje erotinis instinktas neju iomis prad jo reikštis jau tada, kada ji dar tebebuvo piemenait . Ir šitam eroso pabudimui atskleisti *Šalt vanden* autorius pavartojo švarius dažus. Pavyzdžiui, jis primin , kad piemenait Uršul « m gdavo po kelis kartus per dien upelyje mazgotis rankas ir kojas, kad vis b t baltos. Po kelis kartus per dien ji išsipindavo ir v l susipindavo kasas. Pindavo ir šypsodavosi : toki sunki , tanki kas netur jo net n vyresn s už j merginos. Ji žinojo tai»⁹⁴. Rašytojas taip pat primena, kad n avys tada Uršuliukei nebuvo vienodos : iš visos bandos ji išsirinkdavo vien avyt , kurios akys buvo gražesn s, o vilnos švaresn s, baltesn s ir švelnesn s negu kit . Ji tai avytei duodavo plut , papuošdavo j g li vainiku ir glostydavo. Vien kart beglostant avyt , jai kilo klausimas : ar ir Igno plaukai tokie šveln s ? D l to nuraudus, Uršuliuk t avyt tuojau pavar — nebeduodavo duonos plut ir nebeglostydavo. Mergait tada pajuto, kad per glostom avyt ateina pagunda pagalvoti apie vyrus, o vengti šitoki pagund j buvo išmokiusi jos krikš ion motina.

Tod l nenuostabu, kad suaugusi merginas, sulaukusi 19 met , Uršul beveik instinktyviai juto, iš kur gr s pavojus jos mergystei. « Gyva ji buvo, sveika, kaip rojinis obuoliukas, — rašo Ramonas apie Uršul . — Neg sdino jos n darbas, n šaltis, n tamsios naktys, tik vienas dalykas — ji labai bijojo girt »⁹⁵. Šita girt vyriški baim , susijungdama su motinos kv pta baime nusid ti skaistybei, suteik Uršul s asmeniui dvilypumo bei dramatinizmo. Tai buvo jos krikš ion s motinos aukl jimo vaisius. Šita krikš-ioniškos kult ros taka ir sukelia dramatin tamp Uršul s sieloje, kai j užpuola vyriškio meil iš pirmo žvilgsnio. Staigiai palinkusi Antan ir jo pagundoma ta jauna ir graži tarnait vairiai kovojo, kad malonios silpnyb s valand nenupult . D l to ji persišald ir susirgo. Bet ir po ligos jai kova nepalengv jo, nes Darata sužinojo, kad Antanas buvo nuskriaud s kit mergin , palikdamas j su vaiku, o pats dabar pasipiršdamas Uršulei. Kad ir svyrudama, kent dama ir tebemyl dama Antan , Uršul vis d lto paj g jam atsakyti ne, kad neatimt t vo jo nelegaliam s neliui.

---

⁹⁴ Ten pat, 58 psl.

⁹⁵ Ten pat, 55 psl.

Šitokiu būdu prieš gamtinį instinktyvą polinkį, prieš vyrišką puskarininkio prestižą ir prieš eventualios kininės perspektyvas *Šalt vanden* tarnaitė laimėjo krikščioniškos kultūros išugdytas sielos jautrumas. Bet šita krikščioniškos kultūros pergalė Uršulė yra tiek tarnaitės spindinys, tiek paties Ramono meninis laimėjimas, kuris šios skaisios mergaitės paveikslas sukūrė laimėjusios Lietuvos simbolį.

Prijungiant ją Daratos personažui su jos pedagogine diplomatija, reiktų kalbėti net apie didelį menininko laimėjimą, kad šita kaimo tarnaitė nesudėtingai meilės istoriją rašytojas papasakojo stipriai kurybiškai: tos jaunos merginos vidinė kovą skaitytojas priverčia matyti, tačiau, tartum, kalba eit ne apie vaizduotės kūrinius, bet apie mielo ir artimo žmogaus likimą. Tai reiškia, kad reabilituodamas kinininką tarnaitė drauge su darbininke senmerge, V. Ramonas pademonstravo savo aukštą rašytojo meną, nes nupiešti pozityvius veikėjus bei atskleisti moralinius vertybių grožį dailiojo žodžio menininkui yra visada sunkiau, negu atvaizduoti natūralių polinkių laimėjimą ir asmens smukimą.

Todėl jau anksčiau buvo rašoma⁹⁶ apie nuostabų V. Ramono meną, kuris reiškiasi beveik nepastebimai, kai apie moralinius motyvus rašytojas dažnai tekalba užuominomis, nors jie Uršulės dramoje yra sudedamoji dalis. Antai, dar galvodama ištekėti už mylimo puskarininkio, apie kurio nelegalus nel buvo sužinojusi neseniai, Uršulė prisitaikė porą pažeminančių žodžių: «būk karvė». Bet vos tik ji ištarė šiuos žodžius, skaitytojui staigiai aišku, kad jie turi sukurti jautrią merginą, nes «karvė» negali tapti toji, kuri, dar būdama piemenaitė, kelis kartus per dieną plaudavo savo kojas ir rankas, kad tik jos visada būtų švarios. Nors ir nurodydamas kontrastu, kuo Uršulė neturi tapti, tas «karvės» žodis vis dėlto taip skaudžiai duria jos širdį, griaudamas jos meilės svajones, kad ji negali susilaikyti nereaguojusi prieš save. Todėl po žodžio «karvė» Ramonas tuojau ir parašė: «Nesulaikomas garsus verksmas pasigirdo iš Uršulės lovos. Treiokien (motina) pašoko iš lovos, uždeg lempą ir atsisto prie Uršulės lovos. Pagalvą buvo šlapia nuo ašarų»⁹⁷. Šitaip skaudu jai buvo dėl džiūtančių svajonių su Antanu.

⁹⁶ J. Grinius, *Vinco Ramono « Miglotas rytas »*, žr. *Aidai*, 1960 m. 9 nr., 394-397 psl.

⁹⁷ V. Ramonas, *Miglotas rytas*, Chicago 1960, 128 psl.

Nors jautriosios Uršul s vidaus kovai ir jos svyravimams pavaizduoti V. Ramonas vartoja vairias priemones, ta iau kai kurie simboliniai posakiai Daratos l pose gauna ypatingos sugestyvios galios. Iš pirmo žvilgsnio jie kartais atrodo net labai paprastai, ta iau pagalvojus, j prasm pasirodo gili ir vairi. Toks yra vienas puskarininkio Antano ir senmerg s Daratos dialogas apie Uršul . Vai i Antanas, susižav j s savo t v tarnaitė, nor t apie j kaip mergait sužinoti š-t esmiškiau, klausdamas Darat : « Sakyk, ar ... Man domu, ar Uršul vis tokia pamaldi ir ... hm ... tokia gera, kaip seniau, kai ji dar buvo pusmerg . Tai yra, hm ... — ia nereikia n to tavo hm ! — atr žia Darata. Ji balta, kaip stalties ant švento altoriaus. Jeigu aš k sakau, tai taip ir yra. Tu paž sti mane »⁹⁸.

Šis dialogas atrodo labai paprastas. Ta iau jis atskleidžia pokalbio dalyvi nuotaikas ir b d bruožus : Antan mažakalb , besivaržant , nerandant žodži savo min iai ; Darat — dr siai tiesmuk , žodži kišeniuje neieškan i . Bet, svarbiausia šitame pokalbyje deiman iuku sublizga simbolinis palyginimas : « ji balta, kaip stalties ant švento altoriaus». Jis pasirodo keliaprasmis, nes charakterizuoja Uršul ne vienu atžvilgiu : primena jos nepaliest mergyst bei religingum , ir jos nat ral tiesum , ir jos polink fizin švar bei grož .

Kad šis simbolinis palyginimas n ra paimtas iš lietuvi tautosakos priešodži , bet paties rašytojo sukurtas, galima spr sti iš kit tautosakinio pob džio palyginim , kuriuos vartoja iškalbingoji Darata. Antai, ji save charakterizuoja tardama : « Panel kaip g lel , bet tik tokia, kad n altoriui puošt, n karvei su st. Su d mane tas šuva»⁹⁹. Kad tuos tautosakinius, priežodinio pob džio vaizdingus palyginimus kuria s mojingoji Darata drauge su rašytoju, niekas geriau neliudija, kaip vakare Daratos atsisveikinimas su Uršule, kuri eis miegoti viena kl t . Ji pašnibžda merginai: « Saulėl nusileido, m nulis užtek jo, Uršuliuk. Kl tel tegul ne bažny ia, bet visgi kaip šventorius. Kad ir labai ristas b t žirgelis, bet prie šventoriaus vart turi sustoti. Atsimink mane »¹⁰⁰. K šiuo sp jimu Darata nori pasakyti, supras kiekvienas lietuvis, nes jis žino, kad ne viena mergel kl tel je suš r savo vainik l žirgeliui.⁹⁹

⁹⁸ Ten pat, 91 psl.

⁹⁹ Ten pat, 65 psl.

¹⁰⁰ Ten pat, 91 psl.

Taigi kai V. Ramonui *Šaltuose vandenyse* tenka paliesti morališkai opius (seksuališkai fiziologinius) atvejus, rašytojas taip pat kuria simbolinius vaizdus pagal lietuvi dain tradicij . Bet nevisada šituose r muose individual s jausmai išsitenka. Tada prireikia sud tingesnio vaizdo, bet taip pat švelnaus kaip lietuvi dain simboliai. Šito ypa reikia, kai fiziologines apraiškas savo kalboje turi paliesti jautrioji ir drovioji Uršul . Sutikdama, kad d l meil s žmon s kai kada išprot ja, ji nori papasakoti Antanui, kaip jos draug , dora mergait nepaj g atsipirti pagundos žavesiui ir nupuol . «Ji nor jo man visk ir visk papasakot, bet nemok jo, — sako Uršul . — Nušnek jo kažin k visai kvailai ... Girdi — žyd jo sodai. Žyd jo ir labai kvep jo. Ir pieva kvep jo, girdi. M nesiena buvo, o žem buvo tokia šilta, kad rodos, pasakojo ji man, kad rodos, riskis ta žeme, rauk g les ir mesk t m nul . Na, ar ne kvaila ji ? »¹⁰¹.

Atsisveikinant su *Šaltais vandenimis*, kyla dvejopas apgailėstavimas. Viena, kad šios gražios apysakos, tur b t, ne manoma b t išversti svetim kalb ne vien d l lietuviškai tautini deiman iuk , bet ir d l apysakoje pavaizduot socialini santyki , kokie buvo susidar Lietuvos kaime tarp kinink bei j samdini . Kad V. Ramono apysakos užuominas gerai suprast svetimtautis ir tas lietuvis kuris nepažino Lietuvos kaimo gyvenimo lig II pasaulinio karo, b t reik j , kad lietuviški papro iai ir santykiai *Šaltuose vandenyse* b t ne tik priminti pora trejet žodži , bet pora trejet sakini labiau išryškinti.

Antras apgailėstavimas — kad *Šalti vandenys* neišvystyti iki romano apimties. Kaip apysaka ir dabartiniu mastu *Šalti vandenys*, be abejo, iškyla pirm sias eiles tarp šito žanro lietuvišk k rini , ta iau jai stinga tokio bendražmogiško skambesio, kuris netilpt Lietuvos sienose. Išvystyta iki romano šios apysakos medžiaga gal b t gal jusi gauti tok visažmogišk svor , kok turi *Kryžiai* ir *Dulk s raudoname saul leidy*. Bet autorius iš *Šalt vanden* nenor jo padaryti romano, gal b t, tod l, kad tada, begundant Uršul mylimos kinink s perspektyvomis, jautrioji mergina gal nebeb t paj gusi atsipirti pagundoms tapti « karve ». Šitokiu atveju *Šalti vandenys* b t nebetek antinat ralistinio pob džio ir nebeatrodyt kaip kaimo tarnait s rehabilitacija, o Uršul s gal nebeb t galima suprasti kaip jaunos, gražios, laisvos Lietuvos simbol .

---

¹⁰¹ Ten pat, 85 psl.

Tuo tarpu ši apysaka dabartiniame stovyje, kur su didele meile ir taktu V. Ramonas yra nutapęs jaunos tarnaitės Uršulės skaistą paveikslą, yra, turbūt, tokia vienintelė lietuvių literatūroje. Tai tinka Lietuvos simboliui ir rehabilitacijai atstovs to luomo, kurio dalia buvo viena sunkiausia. *Šalt vanden* apysaką skaitant, lietuvių patriotui malonum suteikia ne tik jos estetinis grožis, bet taip pat rašytojo liudijimas, kad laisvoje Lietuvoje buvo ne tik nemažai šviesių kininkų, bet joje nestigo nė tokių jautrių krikščioniškos kultūros tarnaičių kaip Uršulė Trejokaitė bei jos motina ir tokių pozityvių padienų darbininkių bei senmergių kaip Darata. V. Ramono *Šalti vandenys* — tai paminklas joms, toms lietuviško kaimo darbininkams, kaip *Kryžiai* yra paminklas Lietuvos kininkams.